

ЈУЖНОСЛОВЕНСКИ ФИЛОЛОГ

ПОВРЕМЕНИ СПИС

ЗА СЛОВЕНСКУ ФИЛОЛОГИЈУ И ЛИНГВИСТИКУ

ИЗДАЈЕ

А. БЕЛИЋ

УРЕЂУЈУ:

А. БЕЛИЋ, СТ. М. КУЉБАКИН, СТ. ИВШИЋ и ФР. РАМОВШ

КЊИГА XII

ДРЖАВНА ШТАМПАРИЈА
КРАЉЕВИНЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ
БЕОГРАД, 1933

Iz istorije naših reči.

I

Univerzitet

(sveučilište : vseučilišće, univerza).

1. Današnji zakon poznaje u Jugoslaviji „univerzitete“. Tako se zove Univerzitet u Beogradu. Zagrebački univerzitet zvao se prvotno a zove se u običnom govoru i danas vrlo često: sveučilište (adjektiv sveučilišni). U Ljubljani je „univerza“ ili pokatkada još vseučilišće (adjektiv: vseučiliški ili univerzitetni). „Univerza“ se čuje i u Zagrebu.

Dugo sam mislio da je reč „sveučilište“ („vseučilišće“) jedna naša nespretna kovanica iz 19 veka, samo nisam znao kada i gde je nastala.

Vuk te reči nema, a nije je primio još ni Broz-Iveković (1901). Ristić-Kangrga (1928) imaju „univerzitet“ i „sveučilište“.

Što se tiče starijih rečnika, nalazim „sveučilište“ (u formi: vseučilišće) prvi put u slovenačkom rečniku *Antuna Murka* (slovenačko-nemački deo u početku 1832, nemačko-slov. 1833.¹⁾). U slov.-nem. delu toga svog rečnika ima on: „*Vfesholftvo*, auch vfeuzhelifhe, vfevuzhenifhe“, n.: die Universität, die Hochschule“, a u nem.-slov. delu: „Universität, f. gem. universitet, auch vifoka fhóla, vfesholftvo, vfevuzhiliifzhe u. dgl.“ Iz tih se njegovih navoda vidi da je imao muku sa univerzitetom; u slov.-nemački deo nije ni metnuo reči univerzitet, iako je u obrnutom delu svoga rečnika priznao da se „*gemeiniglich*“ govori „univerzitet“. Na prvo mesto slovenačkih izraza za taj pojam meće „vsešolstvo“ (kao schola univerza)²⁾, a dodaje: „*auch*“ „vseučilišće“

¹⁾ Murko Anton, Slovensko-nemški rozhni besédnik (Graz, 1832—1833), Deutsch-slovenischer Theil (1833). Na prvom delu tog rečnika radio je Murko već u drugoj polovici 1829. O istoriji postanka Murkova rečnika v. moju raspravu: „Iz prvih časov romantike“ (ČLN, Maribor, 1905).

²⁾ Prema Wolfu, 1860, nalazi se „vsešolstvo“ već kod Valentina Vodnika.

(u nem.-slov. delu: „vseučilišče“ i „vseučeniše“. Kod potonjeg je izraza zvezdica, koja znači „neugelbildete Wörter“; držim da se ta oznaka odnosi samo na izraz „vseučeniše“, a ne i na prijašnje „vseučiliše“. U nemačko-slov. delu, dakle kasnijem delu, koji zato pokazuje konačno Murkovo mišljenje o toj stvari, kao glavni je izraz metnut „univerzitet“, a od izraza sa slovenskom osnovom na prvom je mestu „visoka šola“, iza nje dolazi „vseučilišče“. Da mu se stvar nije sasvim pročistila vidi se iz ovde dodanog: „u. dgl. (= und dergleichen“).

U deceniju kad je izašao Murkov rečnik, Slovenci još nisu imali svojih novina niti su izlazile slovenačke knjige u kojima bi se o univerzitetima govorilo. Stanko Vraz upotrebljava u jednom slovenačkom pismu s kraja 1835¹⁾ reč „univerzitat“ u ženskom rodu: „Frant. Mikloshizh pravnik tretjega leta na universitatu tukejsfni“ (sc. u Gracu) — sigurno po češkom primeru, jer ima tu formu (uz univerzitéť) i Jungmann u „Slovníku“ (1838) ispoređujući je sa „majestatom“. Sedam godina kasnije (27. III 1842) pisao je Josip Muršec Vrazu o Kolomanu Kvasu, „učitelu slovens. jesika na sveučilišči Gračkem“; pismo je pisano slovenački, ali sa ilirskim primesama²⁾ (i „sveučilišče“ u prvom delu nije slovenačko).

God. 1834 Slovenci su dobili svoj časopis, Bleiweisove „Novice“, ali taj časopis određen obuci seljaka i zanatlija, osobito u svom početku, nije imao mnogo prilike da piše o univerzitetima. Među pretplatnicima za god. 1843 navodi se „Jordan J. P. dohtar, uzhenik slovénshine na kralj. saksonskim vse-uzhelišhu v Lipzigi“. Da je reč „vse-uzhelišhe“ tu rastavljena na dva dela neće biti slučaj; Bleiweis se po svoj prilici činilo da je njegovi čitaoci ne bi lako shvatili, te ju je, da bude jasnija, rastavio. Ali god. 1844 i 1845 Jordan je „učenik slavjanskih jezikov na visoki šoli v Lipnici“ — tj. „Bleiweis je odustao od reči „vseučilišče“ i uzeo shvatljiviju „visoku školu“.³⁾

Više povoda za pisanje o univerzitetima dala je Bleiweisovoj Ljubljani godina 1848. Te se naime godine u Ljubljani pokrenulo univerzitetsko pitanje; važnu ulogu je tada imao Hrvat Matija Sporer. „Novice“ su⁴⁾ donele jednu izjavu „iz zbora c. k. vikšiga

¹⁾ „Děla“ V, 149. Pismo je pisano Čehu Roštlapilu. „Građa za povijest književnosti hrvatske“ VIII, 470. I „Frant(išek)“ je češki.

²⁾ U pismu su ilirizmi: zao, predbrojitelj, broj, biskup itd.

³⁾ Bleiweis je voleo upotrebljavati pučke ili udomaćene izraze, zato je pisao o „nemškim šolama“ (tako su se one zvale iza vremena Marije Terezije), o „latinski n šolama“, ovamo su dobro išle i „visoke šole“. Teologija je bila „deseta šola“, a studenti teologije — „desetošolci“.

⁴⁾ U brojevima 22 i 23 (31. V i 7. VI 1848).

učiliša“ od 11. V 1848 (potpisani su među drugima: dr. Matija Sporer i prof. Fr. Metelko) pod naslovom: „Vseučiliša nam je u Ljubljani potreba“. U toj se izjavi Slovencima objašnjava što je zapravo to „vseučilišče“: „Vseučilišče je velika šola, v kateri se vse vednosti duhovstva, zdravništva i pravdoznanstva učijo“ — verbalna definicija prema značenju prvog dela reči: „vse-“ i drugog dela: „-učilišče“.

Iste se godine „vseučilišče“ u „Novicama“ nalazi još par puta. Oroslav Caf piše „besedu za Slovensko vseučiliše v Ljubljani“ (br. 26, 28. VI, p. 111), a iz Lavova piše „Novicama“ profesor tamošnjeg vseučiliša, Slovenac Jak. Šoklič. Ljubljanski politički časopis „Slovenija“, koji je izlazio 1848 i 1849, upotrebljava „vseučiliše“¹⁾, a i „welke šole“ (uz sing.: „velika šola“) ²⁾ i „vikše šole“.³⁾

Najzad se izraz „vseučilišče“ ustalio te ga je leksikograf Antun Janežič uzeo već kao glavni izraz za pojam „univerzitet“ u svoje rečnike iz god. 1850 i 1851⁴⁾: Universität, f.: vseučilišče, visoka šola“ odnosno (u obrnutom rečniku): „Vseučilišče, n. Universität“.

„Univerzitet“ se u prvoj polovici 19 veka kod Slovenaca nalazi samo dva puta, i to u Murkovu rečniku i jedanput kod Stanka Vraza; bio je on protivan purističkom pravcu slovenačkih gramatičara i pisaca.

Da pogledamo sad k *Ilircima* (Hrvatima)!

Gajeve još kajkavska „Danica“ 1835 izveštava u jednom dopisu iz Lipska o tamošnjoj „vszevuchilischnoj knyisniczi“ (br. 11, 21. III, p. 44), a „Naklon Ilirov Ferdinandu I.“ peva u istoj godini M. T., tj. Matija Topalović, Slavonac „od strane Mladeži iliričke u sveučilištu Bečkom“. U jednom članku o „značaju i izobraženosti slavskoga naroda u občinskom“, koji je priredio Šafařík, spominje se Andrej Dugonić, pijarista i profesor „u Peštanskom sveučilištu“. „Danica“ ima dakle već u prvoj godini „vseučilišče“ ili „sveučilište“, prema tome da li je pisac kajkavac ili štokavac.

Ali reč je i za Gajeve čitaoce bila nova; zato se u „Sbirci nekojih rečih, koje su ili u gornjoj ili u donjoj Ilirii pomanje poznane“, dodatoj na kraju nalazi i: „sveučilišče, a, n. universitas, Universität“.

¹⁾ na pr. u br. od 9. X i 14. XI 1848; god. 1849 ima češće „vseučiliše“, jedanput „vseučilištvo“ (br. od 12. I).

²⁾ na pr. 15. XII 1848.

³⁾ na pr. 22. XII 1848.

⁴⁾ „Vollständiges Taschen-Wörterbuch der slovenischen und deutschen Sprache“ (Celovec, 1850). „Popolni ročni slovar slovénkega in nemškega jezika“ (Celovec, 1851). — I u „Slovenskoj bčeli“ II (1851), koju je uređivao A. Janežič, nalazim „vseučilišče“.

Iz narednih brojeva „Danice“ mogu navesti ove slučajeve „sveučilišta“: God. 1837 ima „Danica“ članak: „Stališ učeće se mladeži na visokih školah“, jedan govor, održan „u svečilišću pražkom ljeta 1834“ (br. 42, 14. X), a malo ranije (br. 40, 30. IX) nalazi se u jednom drugom članku „sveučilište (universitas)“ tj. izrazu se dodaje latinsko tumačenje. Gajeve „Novine“ imaju, iste godine: „sveučilišće“ (br. 13, 14. II, p. 51 i br. 17, 28. II, p. 68), „sveučilišćni“ (br. 44, 3. VI, p. 176) i sveučilište (br. 75, 19. IX, p. 287).¹⁾ Postoji kolebanje između forme na „šće“ i forme na „šte“.

Iz god. 1839 imam primere: „sveučilište“ („Danica“ br. 13, 30. III, p. 52) i „sveučilištu“ (Vraz piše Gaju iz Graca 30. VI²⁾) o gradačkom „sveučilištu“).

Iz god. 1840 i god. 1841 zabeležio sam iz „Danice“ više „sveučilišta“.

Izraza „univerzitet“ Gajevi časopisi ne upotrebljavaju.

Mažuranićev — Užarevićev „Deutsch-illyrisches Wörterbuch“ (1842) tumači: „Universität: univerzitet, sveučilište“, dakle se uprkos pisanju Gajevih časopisa daje prvenstvo tuđem izrazu. Još četiri godine kasnije (1846) navodi „Obći zagrebački kolendar za god. 1846“, na kraju među „manje poznatim rečima“, takođe: „sveučilište = Universität“.

Ipak se izraz „sveučilište“ udomaćivao. Slovenac Josip Drobnič uzeo ga je u svoj „Ilirsko-němačko-talianski mali rečnik“ (Beč, 1846—1849). God. 1849 primljen je on u „osnovu temeljnih pravilah javnog obučavanja za Hrvatsku i Slavoniju“³⁾, izrađenu u „odsieku prosviete banskog vieća“, ušao je dakle u službeni jezik. U „Osnovi“ čitamo: „Sveučilišta sastojavaju za sada iz 4 odsieka (fakulteta)...“. Autori „Osnove“ hteli su da domaćom reči izraze i „fakultet“, ali su ipak za razjašnjenje „otseku“ dodali još tuđi izraz. Šulek je onda u svome „Deutsch-kroatischem Wörterbuch“ (Agram, 1860) na prvo mesto metnuo „sveučilište:“ „Universität: f. sveučilište, universitet“.

Kao što vidimo, istorija je „sveučilišta“ kod Slovenaca i Hrvata vrlo slična: propagira se „sveučilište“, ali se oseća da ta reč, iako po osnovama svojim domaća, treba razjašnjenja. Puristički pravac jezičkog mišljenja, u doba preporoda kod Slovenaca i Hrvata vrlo oštar, forsirao je izraze koji su bar po korenu bili domaći — pa

¹⁾ Prof. Fr. F-v u „Stud. novinama“ II, br. 25 (12. III 1932) piše: „... iz god. 1837 potvrđuje se i naziv > sveučilnica <“.

²⁾ „Grada“ VI 322.

³⁾ „Nar. novine“ 1849, 16. X i 22. X (p. 569).

je Fröhlichov „Mali Ilir“ (1840) i „operu“ preveo, i to na „pětno prikazanje“.¹)

2. Sad nastaje pitanje: jesu li Murkovo slovenačko „vseučiliše“ (1832) i hrvatsko-ilirsko „sveučilište“ Gajeve „Danice“ (1835) po svome postanku u vezi i u kakvoj.

Samo po sebi ne bi bilo nemoguće da je Murkov slovenački rečnik dao Gajevoj „Danici“ njeno „vseučilišče“. Gaj je oko 1830 pratio slovenačke jezičko-pravopisne borbe; god. 1829 on se već dogovarao sa Jurjem Matjašičem o reformi azbuke, pa je želeo imati neke Jarnikove stvari. S Murkom samim Gaj se je po svoj prilici lično poznao iz Graca, svakako je primio njegov rečnik.²)

Ipak možemo sad sa sigurnošću reći da Gaj svoga „vseučilišča“ nije uzeo iz Murka. On je upotrebio taj izraz ranije nego je izašao Murkov rečnik, naime već god. 1830 u svojoj „Kratkoj osnovi“ koja je izašla „vu Budimu, iz tiskarnice kraljevskoga vseučilišča“; ta je Gajeva knjižica izašla u početku 1830, zato možemo sa njegovim, „vseučiliščem“ natrag ići u godinu 1829, a te je godine Murko tek počeo da sprema svoj rečnik.

Sad se pita: odakle je Gaj god. 1829/30 mogao imati „vseučilišče“? On je taj izraz našao kao gotov u drugim našim knjigama koje su se štampale u Budimpešti i to u *slaveno-srpskim knjigama*. Treba samo pogledati u „Serbske lětopisi“ (= Letopis Matice srpske) koji su izlazili u Budimpešti god. 1825, 1826, 1827, 1828, 1829, 1830 itd., i naći ćemo da su svi tu „Letopisi“ štampani „u Budimu, Pismeny Kral. Vseučilišča“. Da je „sveučilište, Universität“ iz crkvenoslovenskog „всеучилишта“, na to je upozorio već Maretić u „Jezičnom savjetniku“ (Zagreb, 1924), a na slaveno-srpske knjige kao vrelo Gajeva „vseučilišča“ nedavno je upozorio Fr. Fancev.³)

¹) Pre 19 stoleća, dok su se pojmovi „universitas“ i „academia“ često identifikovali, nalazimo kod Hrvata za „akademiju“: „mudroskupštinu“ (ARJ). Još Drašković ima u svojoj „Disertaciji“ (1832) „mudroskupštinu“, što A. Barac u svojoj „Ilirskoj knjizi“ (Beograd, 1931, p. 87, 110) tumači kao univerzitet. — Slovenac Marko Pohlina ima u „Tom malom besedishu“ (1781) za naš pojam izraze: „Modrina, e: Gelehrte Gesellschaft, Academia“; — „Modrishe, a: Hohe Schule, Collegium academicum“; — Glagóle, žh. (= žensko): Hohe Schule, Universitas, Academia.

²) „Grada itd.“ VI, 134—135 i 98.

³) „Studentske novine“ (Zagreb, God. II, br. 25, 12. III 1932) u članku: „Universitas scientiarum (Panepistemion) sveučilište (Prilog raspravi: „sveučilište ili univerzitet“).“ Prof. Fancev piše u tom članku: „Kod Srba (naziv „Sveučilište“) se upotrebljava redovno već od god. 1798, kod Hrvata po prvi

U slaveno-srpskoj književnosti imalo je „vseučilišće“ onda već priličnu tradiciju, ide naime natrag u 18 vek. O tome se možemo uveriti u Novakovićevoj „Српској библиографији“ (1869); prema toj je Bibliografiji „Акатистъ itd.“, štampan god. 1758 „въ Будинѣ Писмени крал. Всеуч Пештан“. Da li *ta* godina (1758) stoji ne mogu reći,¹⁾ ali od god. 1798 dalje nalazimo na slaveno-srpskim knjigama „vseučilišće“ često.²⁾

Nisu se sve slaveno-srpske knjige koje su iza god. 1798 izlazile u univerzitetskoj štampariji u Pešti štapale „pismeni vseučilišća“; neke su se štapale „pismeni univerziteta“. Statistika upotrebljavanja jednog i drugog izraza pokazuje ovo: u godinama od 1798 do 1830 (incl.) stoji 195 „sveučilišta“ („vseučilišća“) prema 89 „univerziteta“, dakle više nego za jedanput preteže „sveučilište“; za petnaest godina (od 1798 do 1812) je odnos 106: 45, za dvadeset godina (od 1798

put, što ja znam, a i tada samo izuzetno *tek od god. 1830...*“, dalje: „... upotrebu naziva „Sveučilište“ za „Universitas“ možemo kod Srba bez teškoća pratiti počevši od g. 1798 pa sve do god. 1863“, dalje: „Na srpskim knjigama (u budimpeštanskoj sveučilišnoj) štampariji štampanim god. 1796 i 1797 mjesto štampanja označuje se samo: „U Budimu, pismeni *kr. universiteta*“. Štamparska oznaka „V Budimje, pismeny kraljevskago vseučilišća“ ili „U Budimu, pismeni kraljevskoga sveučilišta“ („vseučilišta peštanskago“, „vseučilišća vengerskago“) itd. počela se stavljati upravo od god. 1798...“. NB. Kad je izašao članak g. Fanceva, ova je moja rasprava — sem rasprave o „univerzi“ — u glavnome bila već svršena.

¹⁾ Nešto sumnjiva mi se čini god. 1758 u Novakovićevoj Bibliografiji kao godina u kojoj bi se bila knjiga štapala u Budimu slovima kralj. peštanskog vseučilišća zato što onda univerzitet još nije bio u Budimu nego u Trnavi; iz Trnave je prenesen u Budim 1777 (ili 1773?), a iz Budima 1784 u Peštu. Je li se budimska štamparija već ranije zvala univerzitetska? Kada je budimska univerzitetska štamparija osnovana, ne mogu reći. Ljubaznošću univ. profesora d-ra Lukinicha Imra u Budimpešti primio sam mađarsku bibliografiju knjiga štampanih u onoj štampariji u vreme 1777—1877: „A magyar királyi egyetemi nyomda termékeinek Czimjegyzéke 1777—1877“ od Baloghya Istvána (Budapest, 1882) — prema tome se čini kao da starijih tiskanica te štamparije, nego su one iza god. 1777, nije ni bilo; najstarija knjiga, štampana „Budae Typ. Univ.“, bila bi, prema Baloghju, jedna latinska knjiga iz god. 1777. Ali, koliko vidim, Baloghjeva je Bibliografija jako nepotpuna.

²⁾ Prof. F(ance)v piše u spomenutom svom članku: „...da se naziv „sveučilište“ već oko godine 1800 srpskim književnicima potpuno poklapao s nazivom „*Universitas scientiarum*“, potvrđuje se iz njegove vrlo česte upotrebe u djelu „*Novoe graždanskoe zemleopisanie*“ (Venecia, 1804) Pavla Solarića; tu je on i kao općenit naziv i kao naziv za svako pojedino evropsko sveučilište bez prethodnog objašnjenja svoga značenja upotrebljen i više od 60 puta“. — U tekstu samom prvih brojeva „Letopisa“ Matice srpske nalazimo i „univerzitet“.

do 1817) — 132: 55. Samo god. 1801, 1802, 1803 i onda još 1820 ima „univerzitet“ malu većinu (plus 1, 2, 2, 2), ali je zato „univerzitet“ u osetnoj manjini ostao u godinama od 1807—1814. Baš u godinama kad je Gaj bio u Pešti (1829, 1830) „vseučilišće“ je u velikoj većini (16: 6; 8: 3).¹⁾

U vreme kad je Gaj počeo literarno da radi bio je u slaveno-srpskim knjigama, štampanim u Budimpešti, izraz „sveučilište“ upotrebljavan gotovo isključivo u nešto-kavskom obliku: „vseučilišće“²⁾, i u toj je formi, koja se je slagala sa karakterom kajkavštine, Gaj uzeo tu reč u svoje prve publikacije.

Držim da je iz istog, dakle slaveno-srpskog vrela uzeo reč i Slovenac Murko. Znamo da je naša rodoljubna mladež u Gracu marljivo čitala baš „Letopis“ Matice srpske i iz njega se jezički vezbala³⁾; samo što je Murko hteo reč glasovno da prilagodi slovenačkom izgovoru, te je napisao jedanput „vseučiliše“, drugi put „vsevučilišće“⁴⁾. Biće da je kasnije kod Slovenaca reč „vseučilišće“ podržavao ilirizam, u koji su se Slovenci nacionalno ugledali; zato ima Wolf (1860): „Universität: nach d. Kroat. (Mažur.) vseučilišće, vseučiliše (auch in ruthen. Schriften)...“.

Iz svih tih izvoda vidimo da se pre 100 godina reč „vseučilišće“ (sveučilište) nalazila u srpskim, hrvatskim (ilirskim) i slovenačkim knjigama našeg naroda. Iz slaveno-srpskih knjiga ona je ušla i u knjigu hrvatsku i u slovenačku.

3. Sad nam nastaje pitanje: odakle su slaveno-srpske knjige imale „vseučilišće“? Neko sam vreme mislio da je srpsko „vseučilišće“ možda uzeto iz kakvih ruskih knjiga 18 veka — isp. „učilišće“ — ali nije tako; ruski rečnici te reči nemaju (ni rečnici starijih vremena).

Prof. F(ance)v, op. cit., nalazi u reči „vseučilišće“ prevod grčke reči „pandidakterion“; piše naime: „(Budući da je Gaj tu reč uzeo u

¹⁾ Za apsolutnu tačnost brojeva ne jamčim.

²⁾ Prvi put nalazimo „sveuč...“ god. 1818; tu se ni univerzitet ne zove više „vengerski“, kao što se on zove obično (ta je poljska forma reči „ugarski“ preko ruskog posredništva ušla u slaveno-srpski jezik) nego: „mađarski“; onda imam „sveuč...“ opet jedanput god. 1820 i 1822, dva puta 1827, jedanput 1828, tri puta 1830, „sveučilište“ nalazim prvi put 1827.

³⁾ Građa za povijest itd. V (Zagreb, 1907), p. 90.

⁴⁾ U isto doba nalazimo kod Slovenaca i (prvotno rusko, a onda i slaveno-srpsko) „učilišće“. Jarnik je u svom „Versuch eines Etymologikons“ (1832, pisanom 1830), p. 31, „uzhilishzhe“ obeležio zvezdicom; to valjda znači da je reč nanovo uvedena. U „Novicama“ 1845, br. 5 (29-I) spominje se „c. kr. Ljubljansko učelišće“, u br. 26 (25-VI), p. 101 ljubljansko „akademsko učilišće“. Po svoj je prilici Bleiweis baš zbog „učiliša“ delio „vse-učiliše“ ovako na dva dela.

Budimu od Srba neposredno), „vodi put samo do jedne mogućnosti: u srpskom nazivu > *sveučilište* < ... imamo upravo tvorbu udešenu prema grčkom > *pandidakterion* <. Ta je riječ, a ne > panepistēmion <,¹⁾ danas obični grčki naziv za > Universitas scientiarum <, bila u upotrebi kod srpskih Grka, pa su oni budimpeštansku sveučilišnu štampariju nazivali grčki „He basilike tu pandidakteriu tipografia“. Prema tome je sasvim pouzdano da je naše slaveno-srpsko > *vseučilište* < (vse + učiti) nastalo prema grčkom > pandidakterion < (pan + didasko).“

Zbilja je teško sumnjati da naši pravoslavni, pripadnici „*grčko-istočne*“ veroispovesti, u vreme kad je među njima živelo mnogo Grka, kad je uprava pravoslavne crkve i kod Srba bila vrlo često grčka, kad su kaluđeri i učeniji svetovni svećenici znali grčki te su se i u Dositijevu Čakovu na bogusluženjima čitale ili pevale i grčke pesme i molitve — ne bi bili štampariju u kojoj su se štampale i grčke i slaveno-srpske knjige nazvali prema grčkom uzoru.

Prof. Fancev ne navodi pojedinih grčkih knjiga koje je štampala „ἡ βασιλικὴ τοῦ πανδιδακτηρίου τυπογραφία“ u Budimu. Ja mogu navesti samo dva slučaja πανδιδακτηρίου u vezi baš sa Budimpeštom. U zagrebačkoj Univerziteskoj biblioteci se nalazi dvojezična (nem. — grčka) knjiga: Rosa Georg Constantin, Untersuchungen über die Romanier oder sogenannten Wlachen etc. von Georg Constantin Rosa Zuhörer der Physiologie und Geburtshülfe auf der medizinischen Universitäts-Fakultät zu Pesth in Hungarn... (gedruckt bey Mathias Trattner, Pesth 1808); poslednji deo naslova grčki glasi od „von...“ dalje ovako: „...παρὰ Γεωργίου Κωνσταντίνου Ρόζια Ἀκροῦτῃς τῆς Φυσιολογίας καὶ Μαυμικῆς ἐν τῷ τῆς Ἱατρικῆς Στολεῖῳ μέρει τοῦ ἐν τῇ κατ' Οὐγγαρίαν Ἐλευθερουπόλει Πεστη κειμένῃς Πανδιδακτηρίῳ.“²⁾ Tu imamo dakle za „univerzitet“ grčko πανδιδακτήριον; kod toga ističem da je zagrebački primerak knjige nekada bio vlasništvo *Ilirca* Stjepana Mlinarića. Spomenuta Baloghyjeva mađarska Bibliografija (p. 204) navodi pod godinom 1825 knjigu: „Γόργιδα, Ἀδαμός Σκαμνελιτός. — Εἰσαγωγή εἰς τὸ Δημόσιον καθολικὸν Δικαίωμα... Jus Publicum Universale. — Ἐν Βουδα, ἐν τῇ Τυπογραφίᾳ τοῦ Πανδιδακτηρίου 1825“. I ta knjiga (iz god. 1825) ima za „univerzitet“ grčko πανδιδακτήριον. Kasnije se mesto πανδιδακτήριον nalazi već πανεπιστήμιον; Baloghi navodi (p. 204) pod godinom 1848 knjigu: „Τέλφω, Ἰωάννης. — Πρακτικὴ γραμματικὴ τῆς ἀρχαίας καὶ νεοελληνικῆς. — Ἐν Βουδα, τύποις τοῦ πανεπιστημίου“; Télfy dakle, Johann

¹⁾ Ovaj zarez dodao sam ja.

²⁾ Kod reči „καί“ slova su u zagrebačkom primerku knjige izbrisana.

dr., „k. k. Professor der klassischen Philologie und Literatur an der Pesther Universität“, štampao je 1848 svoju gramatiku starogrčkog i novogrčkog jezika, slovima „πανεπιστημίου“; isti Télfy, „διδάκτωρ τῆς φιλοσοφίας... ἐν τῇ Βουδαπεσταίῳ πανεπιστημίῳ“, štampao je 1880 u Budimpešti svoja „Opuscula graeca itd.“, svoja „Συγγράμματα Ἑλληνικά“ prilikom „ἀγιομένης τῆς ἐκάτονταέτους τοῦ ἀνακαινισθέντος οὐγγρικοῦ βασιλικοῦ πανεπιστημίου ἑορτῆς“, dakle prilikom stogodišnjice osnivanja ugarskog kraljevskog πανεπιστήμιον, i to „Τύποις τοῦ Οὐγγρικοῦ βασιλικοῦ πανεπιστημίου“, pismenima ugarskog kraljevskog πανεπιστήμιον. Važno je za nas što imamo u prvoj polovini 19 veka još πανδιδακτήριον i što se ta reč tek od sredine tog veka zamenjuje rečju πανεπιστήμιον.¹⁾

Da je Vuk knjiško slaveno-srpsko „vseučilišće“ iz svog rečnika isključio, to je, s obzirom na pučki karakter njegova književnog jezika, naravno. Sa internacionalnim karakterom univerziteta kao institucije svezala se u njegovu jeziku i internacionalna reč „univerzitet“. Bliže nemačkih jezičkih granica ta je reč smetala, jer je bila poznata pre svega baš iz nemačkog jezika.

4. Kod Slovenaca nalazim od 50th godina prošloga veka dalje gotovo samo „vseučilišće“. Katkada se nalazi i izraz „visoka šola“, na pr. kod Wolfa, 1860; taj je izraz u ono doba kad se, osobito kod nas, o drugim visokim školama uopće nije radilo, bio identičan sa „univerzitetom“.²⁾ Janežič, Vollständiges Taschen-Wörterbuch der slovenischen und deutschen Sprache“ (Klagenfurt, 1850) ima „vseučilišće, visoka šola“, a u slovenačko-nemačkom delu tog rečnika (1851) imamo samo „vseučilišće“.³⁾ U Janežičevu „Glasniku“, na pr. 1858, 1859, 1860, 1862, 1863, 1864, 1866, nalazim često i samo „vseučilišće“.

¹⁾ „Unutarnja forma“, tj. prvobitno značenje reči πανδιδακτήριον (i onda našeg „sveučilišta“) je: mesto gde se svega uče; slično znači πανεπιστήμιον: mesto gde su nauke. Kod latinske „universitas“ obično se kao prvobitno značenje uzima: universitas professorum (magistorum) et scholarium. — O reči πανδιδακτήριον piše mi g. prof. Laskaris iz Soluna da se ona upotrebljavala od X do XVIII veka, a da je sad izašla iz upotrebe. G. Laskaris me je upozorio na studiju: Fuchs Friedrich dr., Die höheren Schulen von Konstantinopel im Mittelalter (Byzant. Archiv, Heft 28, 1926), ali ja u toj knjizi reči πανδιδακτήριον nisam našao.

²⁾ Pokušavalo se da se „univerzitet“ prevede i drukčije; u „Novicama“ 1848, br. 28, 2. VII, upotrebljava „Podkorenjak“ reč „vesolniše“, cfr. „Vseučiliški zbornik“, p. 29.

³⁾ „Juridisch-politische Terminologie itd., Deutsch-kroatische, serbische und slovenische Separat-Ausgabe“ (Wien, 1853) ima sub „Universität, s. Hochschule“: „sveučilište; sveучилиште; vseučiliše“ (po redu: hrvatski, srpski, slovenački).

I u Levstikovu političkom časopisu „Naprej“ (1863) imamo „vseučilišče“, tako u „Zgodnjoj danici“, na pr. 1865, 1866. Celovački politički „Slovenac“ (1865, 1866) ima samo „vseučilišče“.

Ali u novom političkom „*Slovenskom narodu*“, koji su naprednjački „Mladoslavenci“ 1868 pokrenuli u Mariboru (u redakciju je ušao i bečki student i pisac Josip Jurčič) nalazim odmah u prvoj god. tog lista uz „vseučilišče“ izraz „*univerza*“, i to prvi put u pozivu „slovenskim študentom“ na „študentovski shod“ koji je imao da se održi 14 avgusta u Ljubljani¹⁾; potpisali su taj poziv „v imenu dunajskih in pražkih slov. študentov“ među drugima i Jos. Jurčič i Fr. Levec; pozivači kažu u pozivu da zovu na zbor prema „nasvetu naših vrljih bratov na graški univerzi...“ — dakle: „*na univerzi*“! Taj se izraz ponavlja u narednom broju „Slov. naroda“²⁾ u dopisu iz Ljubljane koji se tiče priprema za isti studentski zbor; kaže se u tom dopisu da „pristop k razpravam ima vsak dijak, ki stoji z univerzo v zvezi...“. Ali ima u tom broju „Slovenskog naroda“ i „vseučilišče“.³⁾

U brojevima za 1869 imamo najčešće „vseučilišče“, tako na pr. čitamo o nameravanom osnivanju „vseučilišča u Zagrebu“⁴⁾ dalje, da će na dnevnom redu „tabora“ u Vižmarjama biti pitanje „ustanove slovenskega vseučilišča v Ljubljani“⁵⁾... Ali imamo i „univerzu“; tako čitamo u br. 1, 1. I, u dopisu iz Beča o nemačkoj mladeži „dunajske univerze“. I te se godine održao jedan „študentovski shod“ u Ljubljani, i to 4 sept.; na dnevnom redu je bio i „razgovor o slovenskom vseučilišču v Ljubljani“⁶⁾ ali u izveštaju o zboru (br. 105, 7. IX) čitamo da je kod prve tačke dnevnog reda jurist Oblak govorio „o slovenski univerzi v Ljubljani“ i predložio rezoluciju⁷⁾

1) „Slov. nar.“ 1868, br. 52, 4. VIII.

2) Br. 53, 6. VIII.

3) U br. 55, 11. VIII navodi se među tačkama dnevnog reda budućeg studentskog zbora i „dovršenje jugoslovanskoga vseučilišča v Zagrebu“. U br. 58, 18. VIII izveštavaju sekretari zbora Levec i Celestin o zboru i tu čitamo da je druga tačka dnevnog reda bilo pitanje „jugoslovenskega vseučilišča v Zagrebu“; referent o toj tački, apsolvirani jurist Oblak, upotrebljavao je samo „vseučilišče“. — U br. 110, 17. XII imamo u feljtonu samo „vseučilišče“.

4) Br. 33, 18. III. U br. 45, 17. IV, je čitav članak o „vseučilišču“ u Zagrebu.

5) Br. 53, 6. V. Dr. Razlag je na vižmarskom zboru govorio o „vseučilišču“, tako dr. Sernec na zboru u Sevnici.

6) I zahtev da se na gradačkom „vseučilišču“ osnuju katedre za slovenske jezike (br. 91, 6. VII, potpisani su Levec, Šuklje, Poznik...)

7) Rezolucija je štampana u Polčevu-Senekovićevoj „Vseučiliškom zborniku“ (1902), p. 63. Cfr. Vencajz, Spomenica o petindvajsetletnici akad. društva „Slovenija“ na Dunaju (Ljubljana, 1894), p. 51/52.

u kojoj se tražilo osnivanje „univerze z učnim jezikom slovenskim“ u Ljubljani; protiv „univerze“ u Ljubljani je govorio Radivoj Zapoltnik; u referatu o njegovu govoru upotrebljava se 5 puta reč „univerza“, ali u rezoluciji koju je predložio stoji „vseučilišče“¹⁾ Izrazi „vseučilišče“ i „univerza“ se dakle mešaju.

Odakle najedanput na studentskim zborovima god. 1868 i 1869 i u političkom organu „Mladoslovenaca“ tih godina „univerza“? *Leksikonski* nalazim taj izraz već nešto ranije i to u novom izdanju Janežičeva „Deutsch-slovenisches Taschenwörterbuch“ (Klagenfurt, 1867). Taj rečnik nosi godinu 1867, ali je izašao već u septembru 1866²⁾ — uvod mu je napisan u julu 1866 — dakle bi sredina godine 1866 bilo zadnje vreme kad bi reč „univerza“ mogla ući u rečnik. U tom rečniku imamo: „Universität, f.: vseučilišče, visoke šole pl. univerza“.³⁾ Budući da „univerza“ stoji na poslednjem mestu, možemo zaključivati da je Janežič taj izraz manje odobravao ili da ga je možda tek u korekturi u tekst metnuo.

Držim da je Janežič „univerzu“ u svoj rečnik uzeo pod uticajem (valjda bečkih) studentskih krugova. To pokazuje činjenica što taj izraz upotrebljavaju, kako smo videli, baš studenti, priređivači studentskih zborova 1868, 1869; u privatnoj studentskoj korespondenciji nalazim „univerzu“ već god. 1867, i to u pismu što ga je Fr. Levec, jedan od vođa ondašnjeg slovenačkog studentskog pokreta, iz Beča pisao svome nekadašnjem pitomcu Janku Kersniku u Ljubljani.⁴⁾ Uvođenje latinskog izraza za „vseučilišče“ u studentskim krugovima lepo se slaže s tim što su đaci i za svoj položaj ili „stalež“ baš u

¹⁾ U referatu o govoru drugog kontra-govornika, Fr. Šukljeja, imamo jedanput „univerzu“, jedanput „vseučilišče“.

²⁾ Uvod je pisan u Celovcu, u julu 1866. U br. od 1 sept. 1866 (p. 349) „Slov. glasnika“ piše Janežič: „Nemško-slovenski žepni slovar. V nekoliko dneih izide, ves predelan in pomnožen, moj nemško-slovenski slovar pod naslovom... v *drugi* prav ročni izdaji...“ Već godinu i po ranije Janežič se nadao da će rečnik već ići u štampu. U celovačkom „Slovincu“ 1865, br. 22 (29. III) oglašuje on (oglas datiran 19. III. 1865), „da pojde moj... slovar, ves predelan in pomnožen, kmalo po veliki noči v natis“, a zajedno poziva sve koji bi imali zbirke manj poznatih slovenskih reči i narodnih izraza, osobito iz Štajerske i Dolenjske, da mu ih pošalju „vsaj pred koncem prihodnjega meseca“.

³⁾ Kao adjektiv ima samo „vseučiliščni“. Od „univerze“ ni dandanas nemamo adjektiva. — Sub „Hochschule“ ima Janežič: „visoko učilišče, vseučilišče, visoke šole pl.“, dakle „univerze“ nema.

⁴⁾ U pismu od 2. XI 1867; i Kersnik je u jednom pismu (27. XI 1870) upotrebio izraz „univerza“. Janka Kersnika Zbrani spisi. Uredil dr. Ivan Prijatelj. Seš. 1 (Ljubljana, 1910), p. 91 i 119.

ono doba počeli upotrebljavati latinski izraz: student, kod Slovenaca popularan, i pučki.¹⁾

Čak u konzervativnim „Novicama“ nalazim god. 1868, i to baš u studentskim dopisima uz „vseučilišće“ i „univerzu“,²⁾ ali je karakteristično da posle god. 1868, kad se spor između „Mladostenaca“, liberalnih studenata, i konzervativnih „prvaka“ zaoštrio, iz Novica nestaje univerza,³⁾ koja je prema tome bila nekako cimer naprednjačke studentske struje.

Možda je uvođenje terminoloških reči sa latinskim korenom, kao što su „univerza“ i „student“, u vezi sa otporom koji je protiv preteranog jezičkog purizma baš u ono doba kod Slovenaca nastao. Prigodom jedne rasprave prof. Janka Pajka („Novice“ 1866, br. 32, 8. VIII, br. 34, br. 36) redakcija je „Novica“ primetila (br. 34): „Ne bodimo presilno puristi, to je, tehnično besedo, ki jo (večidel po latinščini) rabi Francoz, Anglež, Talijan, Nemec, rabimo tudi mi Slovenci! Tako bomo sebi in drugim razumljivi“, i opet (u br. 36, 5. IX): „Naj nam bojo Rusi izgled (oni še mesece imenujejo po latinskih imenih in prav imajo...)“. To potsećanje na Ruse moglo je osobito delovati na studente kao što su bili Fr. Levce i Fr. Šuklje itd., u ono doba izraziti rusofilii. Ista je mladež visoko cenila i srdačno negovala pesnika Fr. Prešerna, a taj je u svojoj „Novoj pisariji“ karikirao jezički purizam.

Baš 1866, kad su „Novice“ ustale protiv purizma u općim kulturnim izrazima, svršavao je A. Janežič redakciju 2 izdanja rečnika, u kojem onda već nalazimo i „univerzu“.

¹⁾ Literarno su se do tada obično upotrebljavali drugi izrazi: „učenec“ (na pr. kod Prešerna), „učenec zdravilstva“ („Novice“ 1865, br. 21, u dopisu iz Beča, ali naskoro iza toga: „slovenski dijaki“ za studente univerziteta), „učenec viših in srednjih šol“ („Slovenski glasnik“ 1864, sv. 10, p. 196), „dijaki viših šol“ (celovački „Slovenec“ negde u okt. 1865). Gimnaziste su „učenci“ ili „latinski šolci“, „šolari“ („Slovenija“ 1848, br. 50, 22. XII, „Novice“ 1858, br. 33, gde su u jednom članku „Antonijeviću“ po redu baš: „učenec“, „šolar“ i „študent“). — Ali u „Slov. glasniku“ 1868, 1. II (p. 41) je pesma Fr. Levca: „Študentovska zdravica“. Levčev stariji prijatelj Matija Valjavec napisao je nekako god. 1880 svoju autobiografiju, koju je Levce štampao kasnije (1895) u „Knezovoj knjižnici“ II, p. 167 sl.; Valjavec rado upotrebljava izraz „študent“ govoreći o svojim đačkim godinama.

²⁾ „Univerza“ se u „Novicama“ te godine nalazi u dopisima koje je iz Graca Novicama slao „J-овъ“ (ćirilski potpis), sigurno student, naime u njegovu dopisu od 2. V 1868 („Novice“ br. 19, 6. V) o predavanjima novog docenta za slovensku filologiju na gradačkom univerzitetu Gr. Kreka (3 puta „univerza“ uz jedno „vseučilišće“) i onda u dopisu istog pisca u „Novicama“ br. 31, 29. VI o rezolucijama gradačkih studenata koje bi imale da budu predmet većanja studentskog zbora u Ljubljani (ali ovde je samo jedna „univerza“ uz 3 „vseučilišća“).

³⁾ U „Novicama“ 1869 nisam našao slučajeva, ali 1870 svuda je samo „vseučilišće“, na pr. u br. 32, 10. VIII, u br. 41, 12. X, — p. 271, 406.

Kad sam na taj način donekle objasnio fakat uvođenja reči „univerza“, koliko je u pitanju latinska osnova te reči, treba da objasnim još njen završetak odnosno njezinu formu. „Univerza“ je supstantiv ženskog roda. Je li to prvobitno elipsa *latinskog* izraza, na pr. „universa schola“, pa onda „universa“ kao supstantiv prešla u slovenski jezički osećaj i postala „univerza“? Ili je to nekakva mehanička kratica za „universitas“ koja je ženskog roda, te bi nastavak *-a* bio čisto slovensko supstantivno „-a“?

Na *ženski* rod novog izraza mogla je delovati latinska ženska „universitas“ (uz nemačku žensku „die Universität“), „alma mater“, „schola“ i „visoka škola“, uopće „škola“. Opažamo da je posle god. 1849, kad su se u Austriji „latinske škole“ zakonito uredile, „gymnasium“ posle izvesnog kolebanja postalo „gimnazija“ (dakle supstantiv ženskog roda¹⁾); sasvim prirodno je bilo da je „Realschule“ dala našu „realku“²⁾, kao što je „Normalschule“ bila normalka³⁾, i kao što je u novije doba „Parallelklasse“ postala „paralelka“. Nije sasvim isključen ni uticaj češke „universite“ (nom. universita), kad znamo da je neko vreme htela da dobije kod nas zavičajnost češka „fakulta“⁴⁾, čak i „universita“ se god. 1865 jedanput kod nas nalazi.⁵⁾

1) Kad se od g. 1849 dalje i na našem jeziku više pisalo o srednjim školama kolebao se i kod Hrvata i kod Slovenaca rod te reči: pisalo se i „gimnazij“ (muški rod) i „gimnazija“ (ženski rod). U zagrebačkim „Nar. nov.“ 1851, br. 158 je „gimnazij“, a u br. 166 „gimnazija“, isp. 1852, br. 152 i 153. U knjizi Juridisch-politische Terminologie für die slavischen Sprachen Österreichs (Deutsch-kroatische, serbische und slovenische Separat-Ausgabe), Wien, 1853 imamo: „Gymnasium: gimnazij; гимназія; *gimnazija* (gimnazij)*: dakle nekako hrvatski „gimnazij“, srpsku „gimnaziju“, a slovenačku „gimnaziju“ ili „gimnazij“. U ljubljanskim „Novicama“ na pr. 1858, br. 33 je „gimnazij“ isto tako često u celovačkom „Slov. glasniku“, na pr. 1858, 1860, 1861 (ali ima u istom „Glasniku“ i „gimnazija“, na pr. 1859, sv. IV, p. 157, ged. 1860, sv. VI, p. 155, 156.

2) Wolf (1860) ima još „realnu šolu“, ali u „Novicama“ 1864, br. 10 (9. III) čitam već „realku“.

3) „Novice“ 1864, br. 31, 3. VIII imaju „normalku“.

4) Već god. 1848 nalazim u „Sloveniji“, 9. X, „odsek (fakulta)“. „Juridisch-politische Terminologie itd.“ (1853) ima: „Facultät; fakultet; факультет; *fakulta*“, dakle za Slovence se je uzela „fakulta“. — U Polčevu-Senekovičevu „Vseučiliškom zborniku“ (1902, p. 82/83) navodi se u predlogu Upravnog odbora kranjskog zemaljskog sabora (izvestitelj dr. Ivan Tavčar, 25-XI 1890) u govoru *Nemca* dr. Schaffera „fakulta“, valjda prema kakvom slovenačkom izveštaju o tom nesumnjivo nemačkom govoru (u „Slov. narodu“ te godine, br. 276, saborski se govori navedenog dana samo kratko reproduciraju, „fakulte“ nema).

5) „Novice“ 1863, br. 5 (4-II) imaju dopis „Iz Graca (Gk) o tukajšnjem vseučilišču“ i u tom se dopisu jedanput nalazi „viša šola (ali universita)“, a i „zdravniški razdelek (medicinska fakulta)“. Dopisnik je sigurno Gregor Krek.

I da je neko operirao sa neutrum „universum“ mogli bismo dobiti *feniminum* „univerza“; to pokazuje ne samo već navedena ženska „gimnazija“ nego i drugi staroklasični termini neutrius generis koji su kod nas postali feminina. Tako je iz „stipendium“ postala „stipendija“, iz „publicum“: „publika“¹⁾, iz „territorium“; „teritorija“.

Tuđe reči ženskog roda na konsonant, kao što je „die Universität“, zadržavaju u slovenačkome ženski rod, a dodaje im se karakteristički nastavak većine slovenskih feminina, naime. -a, zato imamo: *die Fakultät*: fakulteta; *die Moral*: morala; *die Front*: fronta; *die Individualität*: individualiteta...²⁾

Upozorio bih ovde i na žensku „maturu“. Kod Slovenaca je nalazim prvi put god. 1858, i to u „Novicama“, br. 33, 18. VIII, u izveštaju „Antonjeviča“ iz Maribora o „preskušnji godnosti ali mature“; iz tog se sintaktičkog sklopa vidi da ovde „matura“ znači „godnost“, tj. zrelost, dakle isto što *maturitas*, svojstvo onoga koji je zreo, a ne znači još *ispita* zrelosti. Opet nalazim izraz „matura“ u „Novicama“ 1866, br. 32, 8. VIII: „skušnja zrelosti (matura)“, tu je „matura“ već ispit.³⁾

U jezičkom je pogledu „matura“ prema „maturitas“ kao što je „univerza“ prema „universitas“⁴⁾; kod Slovenaca nalazim

1) U „Slov. glasniku“ 1858, sv. II, p. 184, piše dopisnik iz Beča o tamošnjoj „besedi“ od 26-IV da je bilo na njoj mnogo „izbranega sveta, da ne rečem publikuma, kakor se silijo že po nepotrebnem nekteri jugoslovenski novičarji — žalostna jim majka!“ — U „Novicama“ 1865, p. 46, se piše „o (na) tukajšnji konservatorii (dakle fem.!). — Gen. plur. „kolegij“, akuz. „kolegije“, (dakle fem.!) nalazim u „Novicama“ 1868, u jednom novembarskom broju. U prvobitnom konceptu svoje novelice „Mlada leta“, koja je iz štampe izašla tek 1875 (u mariborskoj „Zori“) napisao je slovenački pisac dr. Ivan Tavčar: „Kolegije (sc. na univerzitetu) so mirovale“, dakle: kolegija (Tavčar, Zbrani spisi, uredil dr. Ivan Prijatelj, I, p. 481. — O „преудешавању грчколатинских међународних речи на -ium (-ion)“ piše sad D. Kostić u „Нашем језику“ (Beograd I, 1932, br. 5, p. 149—154), govori tamo o „gymnasium“, „konsistorium“, „imperium“ itd.; za „publiku“ kaže da se ranije „u nas“ pisalo „publikum“. — „Evangelium“ je crkavatskosrpsko „evandjelje“, slovenački „evangelij“, a poljska je „ewangelija“.

2) Prema tim primerima „univerzitet“ bi kod Slovenaca, da se organski razvijao, valjda glasio univerziteta, -e.

3) U poljskom je jeziku razvoj značenja „mature“ išao još dalje; ne kaže se samo: „zdać mature“ (= položiti ispit zrelosti) nego i: „dostać (otrzymać) mature“ = „dobiti maturu, tj. dobiti svjedodžbu o zrelosti.“

4) Valjda bih mogao ovde kao paralelu navesti još poljski izraz: „sakra“, fem. sing.: *päpstliche Bestätigung eines Bischofs* („papież udzielił sakry biskupiej“), dakle po smislu nekako: sacrificatio.

„maturu“ nekoliko godina ranije nego „univerzu“. „Matura“ je i nemačka.¹⁾

Pada u oči da u „maturi“ nema sloga „-it-“, koji se nalazi u „matur-it-as“, kao što ga nema u univerzi“ u poređenju sa „univers-it-as“. Česi imaju „univers-it-u“, a i „matur-it-u“, kao što imaju danas i: sentimentalitu, suverenitu, autoritu, originalitu, solidaritu, loyalitu... Česku „maturitu“ ima već „Juridisch-politische Terminologie für die slavischen Sprachen Oesterreichs“ (1850).²⁾

¹⁾ „Neues deutsches Rechtschreibwörterbuch... Auf Grund der neuen, gemeindeutschen Rechtschreibung bearbeitet von dr. Johann Weyde. Dritte Auflage. Leipzig—Wien, 1905“ ima uz „Maturand“, „Maturität“=die Reife, „Maturitätsexamen“ i: „Matura“, die, l. = Reifeprüfung. Čini mi se da je izraz austrijsko-nemački; u knjizi: Duden K., Vollständiges orthographisches Wörterbuch der deutschen Sprache... Nach den neuen amtlichen Regeln (Leipzig, 1888) „mature“ nema. Službeno se u Austriji pisalo: Maturitätsprüfung ili Reifeprüfung (nekada je bio i Maturitätsexamen, Abiturientenexamen, Abiturientenprüfung), ali u običnom govoru moglo se reći: die Matura. — Je li „matura“ kakva elipsa (na pr.: matura *aetas*? ili matura hora kao matutina?) ili je mehanička kratica za „maturitas“? U Kottovu „Česko-německom slovníku“ (1878) ima: Matura, y, maturie, i, pl. f. = die Frühmesse. Prof. Jak. Kelemina misli na „matura examina“; prema tome bi bio „matura“ prvobitno neutr. plur., a kasnije se rod prilagodio „školi“. Paulsen, Geschichte des gelehrten Unterrichts itd. (l. Leipzig 1896), p. 505, p. citira neko prusko naređenje iz god. 1735, u kojem stoji: „... muß niemand ad Academica dimittiert werden“, valjda: academia studia. Gore spomenuta poljska „sakra“ je po svoj prilici prvobitno neutr. plur.

Kod Hrvata i Slovenaca se, čim je matura uvedena (1849), reč obično prevodila, samo forma prevoda nije bila odmah ustaljena: imamo hrvatski „poseban izpit zrelosti i razboritosti“ 1849, „zrelostne izpite“ 1851, „izpit dozrelosti (Maturitätsprüfung)“ 1850, 1852, „svjedočanstvo ozrelosti“ 1851... Ljubljanske su „Novice“ god. 1854 pisale o odgovaranju „pri zrelostnih izpraševanjih“, god. 1855 o „preskušnjah zrelosti...“ Juridisch-polit. Terminologie etc. (1853) ima: izpit dozrelosti, dozrelostni izpit; испытъ дозрелости, preskušnja godnosti.

²⁾ Češka „universita“ i „fakulta“ jezički su paralelne prema latinskim rečima: „universit-as“ i „facult-as“ (kod prve je sekundarni nastavak: univers-itas). Kod „univerze“ i „fakulteta“ (slovenački: fakultete) tog paralelizma nema. Slovenačku „fakultetu“ nalazim već u „Novicama“ 1864, onda u celovačkom „Slovencu“ 1865, 1866, dalje u „Slov. nar.“ 1869. O „fakultiti“ kod Slovenaca v. gore!

Prema Jungmannu, Slovník (1838) češku je „universitu“ predložio Ziegler i to prema talijanskom uzoru („università“), pošto se reč u toj formi lakše deklinira. Jungmann sam navodi uz „universitu“ još: „universitét“ i „universitát“; vidi se da je tu bilo još kolebanja („Ziegler“ je sigurno: Josef Liboslav Ziegler, 1782—1846, „buditelj a spisovatel český“). — Knjiga: „Имеловъ или рѣчникъ личны имена разны народа славенскихъ itd. (Budim 1828) od Jovana Pačića i Jana Kollára (češki naslov: „Gmenoslov čili slovník osobných gmen itd.“) je štampana „словима Кр. Всеучил: Пештанског“, a taj je izraz ušao i pod češki

se „univerza“ mnogo svesnije stvarala i stvorila nego što se stvorio „meštar“. Prof. Ljubljanskog univerziteta g. dr. J. Kelemina me je upozorio da se danas u ljubljanskom studentskom jeziku govori: „komparativa“ mesto: *komparativna* literatura.

5. Pa bilo kako bilo sa postankom reči „univerza“, fakat je da se ona pojavljuje kod Slovenaca sa godinom 1866. Kod Hrvata je u ono doba ne nalazim; „Pozor“ je i god. 1868 i 1869 pisao samo „sveučilište“¹⁾. Bilo je vreme kad je „jugoslavensko sveučilište“ u Zagrebu bilo ne jedanput programna tačka i slovenačkih nacionalnih nastojanja, te je moguće da je pisanje hrvatskih novina podržavalo domaći izraz i kod Slovenaca. God. 1874 osnovano je u Zagrebu „Sveučilište Franje Josipa I“; značajno je da ga je slovenački profesor Janko Pajk, koji je god. 1873 pisao „univerzitet“, u svojoj „Zori“ (Maribor, II, 1874, br. 21, 1-XI, p. 376 ovako pozdravio: „Bog živi zagrebačko vseučilište!“

Koliko sam mogao slovenačke statistike skupiti za sedamdesete i osamdesete godine prošloga veka stvar za to doba izgleda ovako: u „Letopisima“ konzervativne „Matice slovenske“ za 1869, 1870, 1871 nalazim samo „vseučilišče“; Stritar je, koliko vidim, pisao „vseučilišče“²⁾, isto tako obično „Ljubljanski zvon“³⁾, ali kod dr. Ivana Tavčara nalazim većinom „univerzu“ (1874, 1881....).⁴⁾ U Apihovoju knjizi „Slovinci in 1848 leto“ (1888) imamo „univerzu“, onda opet u Detelinouj pripovesti „Tvojka“ (1897, p. 11, 12).

¹⁾ Časopis „Pozor“, koji je počeo u Zagrebu da izlazi 1860, a koji je god. 1868 i u prvoj polovini 1869 izlazio u Beču, da od 1 sept. 1869 nastavi svoj život kao „Zatočnik“ u Sisku (kasniji „Obzor“), mnogo je pisao o „sveučilištu“, ali samo ovim izrazom. God. 1867 i 1868 donosi izveštaje o prinosima za „Jugoslavensko sveučilište“ u Zagrebu. „Univerzi“ nema traga; o ljubljanskom „dijačkom“ (ne „študentskom“) sastanku 1868 izveštava se kratko: sastanka iz god. 1869 „Zatočnik“ uopće ne spominje. — U prevodu studije „O značenju prava rimsko-byzantinskog itd.“ od B. Hubeja (1868, 7-VIII) imamo jedanput „univerzitet krakovski“, sigurno pod uticajem poljskog originala. — U „Viencu“ 1869 nalazim samo „sveučilište“ (p. 509—510, p. 256, 319, 575, 576).

²⁾ U njegovim Zbranim spisima VI (1888), p. 199, 344, 336, imamo „vseučilišče“, „vseučilišćnik“.

³⁾ U imeniku saradnika „Ljublj. zvona“ 1889 imamo „vseučiliškog docenta“ i „profesora“, isp. i godišnjak sam p. 187, 253, 537. „Vseučilišče“ nalazim u „Zvonu“ 1892, 1894, 1895. God. 1900 ima „Zvon“ samo „vseučilišče“ (p. 262, 455, 457...).

⁴⁾ Dr. Ivan Tavčar, koji je za jednu univerzitetsku generaciju mlađi od Fr. Levca i Fr. Šukljeja, ima u svojoj noveli „Bolna ljubezen“ („Zora“ 1874, p. 4): „na univerzi“. Isp. „Zbrane spine“ I, 475 i 483; 282—283; II, p. 132, 194, III, 10 i 41 itd.

God. 1898 nalazi se u posljednjem broju „Ljublj. zvona“ članak „Vseučilišče v Ljubljani“. Autor tog članka, dr. Milivoj Savić, napisao je po svoj prilici „univerza“, ali mu je redakcija (A. Aštberc i Antun Mikuš) „univerzu“ promenila u „vseučilišče“¹⁾. U „Slovenskom narodu“ 1898 (3. II.), u članku „Slovansko dijaštvo na razpotju“ mešaju se „univerza“ i „vseučilišče“²⁾.

U početku ovog veka, dakle osobito u deceniju pre rata, kad se kod Slovenaca mnogo govorilo i pisalo o univerzitetskim stvarima, samo se sporadično nalazi „univerza“. U Polčevu-Senakovičevu „Vseučiliškom zborniku“ (1902), tamo gde govore izdavači Zbornika sami, dominira „vseučilišče“, ipak ima i „univerza“³⁾. U brošuri: Veble Andrej. Boj za slovensko vseučilišče (Ljublj. 1909) ima izraz „univerza“ oko 15 puta, a „vseučilišče“ se nalazi sigurno 100 puta. Knaflič Vladimir, „Vseučilišče v Trst“ (brošura, Gorica, 1912) upotrebljava samo „vseučilišče“.

Međutim „univerza“ se bila udomila i kod Hrvata. Vidim to iz jednog članka prof. dr. Gustava Šamšalovića u zagrebačkom „Nastavnom vjesniku“ iz god. 1909⁴⁾. Zbog prvobitnog značenja „universitatis“ Šamšalović tu odbacuje izraz „sveučilište“⁵⁾: „Zašto da ne uvedemo oficijelno riječ *univerza* (univerzitet kod Srba odviše potseća na direktni izvor), kada se „univerza“ i onako već udomila u đačkom govoru...“ U toj rečenici prof. Šamšalovića važno je dvoje, prvo: da se „univerza“ udomila i kod Hrvata (jer na Hrvate je Šamšalović ovde naravno mogao misliti)⁶⁾, a drugo: da je „univerza“ obična u studentskom govoru. Kao adjektiv Šamšalović „za nevolju“ dopušta: „univerzitetski“.

6. Posle oslobođenja god. 1918 postalo je univerzitetsko pitanje u Ljubljani opet aktuelno, te se brzo rešavalo. Osnovala se „vseučiliška“ komisija i po novinama se mnogo pisalo o univerzitetu

¹⁾ To zaključujem na osnovu poređenja prvobitnog teksta tog članka sa redigiranim tekstom (oba su štampana na omotu 3 broja „Zvona“ 1899). *Adjektiv* je i Savić pisao: „vseučiliščni“; od reči „univerza“ se ni danas ne pravi adjektiv.

²⁾ Otšampali su članak Polec-Seneković u „Vseučiliškom zborniku“ (1902), p. 108/109: „univerza“ ima u članku pet, „vseučilišča“ — četiri.

³⁾ Na pr. u naslovu: „Francoska univerza“ i jedanput na kraju tog članka.

⁴⁾ „Nast. vl.“ XVII, 1909, p. 386—387: „Riječ > sveučilište <“.

⁵⁾ „Svi... starinski nazivi i mnogi običaji na univerzi zadojeni su nekom poezijom, koju im baš podaje pomisao na davnu prošlost, pa bi ih stoga trebalo sačuvati“.

⁶⁾ Prof. Šamšalović mi je rekao da se „univerza“ govorilo u Gracu u društvu „Hrvatska“, kad je on tamo studirao (od 1898 dalje), ali on je bio mnogo i sa Slovencima.

koji bi imao da se osnuje u Ljubljani. U terminologiji je preovlađivalo „vseučilišče“, ali je bila i „univerza“¹⁾.

Jedan preokret u toj terminologiji znači članak g. dr. P. Grošlja u „Slov. narodu“ od 26 i 27 februara 1919 sa natpisom „Vseučiliško vprašanje“, koji je izašao kao replika na jedan članak u istim novinama (i pod istim natpisom) od 15 februara. U prvom delu Grošljeva članka (broj od 26 febr.) ima 13 „univerza“, a 16 „vseučilišča“ (uz „visoke škole“), dakle je „univerza“ u manjini, ali je važna činjenica da u onom delu članka gde se Grošelj poetički diže u sferu oduševljenja za univerzitet u Ljubljani kao krunu nacionalnog kulturnog rada i razvoja pobeđuje „univerza“, te se povlači „vseučilišče“. Kako da to tumačimo? Grošlju je „visoka šola mnogo već (sc. nego obična fabrika za stvaranje činovnika), ona je > univerza < u najglobljem smislu te besede“, a univerza u najdubljem smislu te reči mu je — to se razabire iz konteksta — alfa i omega života jednog naroda, pravi njegov kosmos, pravi njegov svet, njegov *universum*,... a ti visoki pojmovi, vezani sa bitnošću univerziteta, ginu u reči „vseučilišče“, u kojoj se previše oseća „učilište“, dakle jedna obična škola sa ograničenim ciljevima i bez pogleda u *univerzalnost*...²⁾ Dok je u tom članku u uvodu pred ovim poletnim izvo-

¹⁾ Tačne statistike nemam. U članku „Vseučiliško vprašanje“, koji je 15-III-1919 izašao u „Slovenskom narodu“, ima 3 „univerze“, a 31 „vseučilišča“. Isp. o tome sad knjigu: Zgodovina slovenske univerze v Ljubljani do leta 1929 (Izdal rektorat univerze Kralja Aleksandra Prvega v Ljubljani).

²⁾ Iza gore navedenih izvoda nastavlja Grošelj: „Univerza je znanstvena vest naroda, ki se obrača nanjo v negotovosti in dvomih in se potolažen zaupa njeni razsodbi; ona je glasnica resnice, ki ji preko vseh koristi trenutka in preko nestalnih političkih gesel pomaga do zmage; ona je zatočišče svobode, ob časih najhujšega pritiska ali katerega koli suženjstva čuva skrbno kot Vestalka iskro svobode in jo neti v srcih mladine; univerza pa je tudi ona čarodejka, ki izsledi in obudi k življenju v narodu vse njegovo duševno bogastvo. Vseučilišče odkriva nove talente, vstvarja jim možnost znanstvenega dela, dviga jih in krepi v plemeniti umoki tekmi. A tudi izobraženec, ki se ni posvetil znanstvenemu poklicu, črpa vedno nove pobude in znanja iz domačega vseučilišča. Luč resnice in prosvete pronica iz vseučilišča v vedno širše plasti naroda. Vsa ljudska izobrazba in vsaka poljudna znanost mora konečno temeljiti in izvirati v univerzi. Univerza pa je tudi neprecenljivega pomena s stališča psihologije mas. Ona je celemu narodu očiten simbol moči in napredka ter vzbuja v posamezniku ponos in samozavest, ona je vsem socialnim plastem viden vrhunec, do katerega se je povzpela naša kultura. Univerza je konečno kompas narodnega razvoja...“

„Tako je univerza kot najvišja kulturna institucija za harmoničan razvoj duševnega življenja vsake etniške skupine neobhodno potrebna...“

„... Tega pa nam najboljša univerza v Zagrebu ali Belemgradu ne more dati.

dima šest „vseučilišča“ a samo jedna „univerza“, odnos se tu sasvim menja, te imamo pored 3 „vseučilišča“ osam „univerza“. U nastavku, koji se nalazi u broju od 27. II, gde se raspravlja o praktičnoj strani pitanja, imamo uz „visoke šole“ devet „vseučilišča“, a „univerzu“ samo jednu (i to pod navodnicima, jer je po svoj prilici tu jedna ironična iluzija).

Ta statistika potvrđuje razliku psihičkog stanja vezanog sa izrazom „univerza“ i psihičkog stanja vezanog sa „vseučilišćem“: „Univerza“ je viša i dublja od „vseučilišča“.

Bilo je to, razume se, individualno psihičko raspoloženje g. dr. P. Grošlja. Nisu svi, koji su u ono doba u Ljubljani govorili i pisali o univerzitetu i radili za njegov osnutak, sa jednakim kulturnim oduševljenjem ulazili u stvar nego su je — to je već razlika u općim duševnim dispozicijama — tretirali više sa praktične strane; kod tih se izraz „vseučilišče“ kao najčešći tradicionalni izraz bez dublje diferencijacije izmenjivao sa „univerzom“.¹⁾

Međutim pitanje je univerziteta u Ljubljani sazrevalo za zakonito rešenje po ustavnim faktorima. U slovenačkom prevodu ukaza Nj. Veličanstva Kralja odnosno Nj. Visočanstva Naslednika Prestola Aleksandra od 8. VII 1919 o „univerzitetu Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca“ i u prevodu predloga Ministra prosvete Davidovića u Nar. predstavništvu 9. VII²⁾ („Slov. narod“ od 15. VII) upotrebljava se izraz „vseučilišče“; telegram pak koji je 17 jula Ministar prosvete Davidović uputio povereniku dr. K. Verstovšku u Ljubljani i koji je u originalnom tekstu objavljen u „Slov. narodu“ od 18. VII glasio je: „Sa osobitom radošću izveštavam Vas da je zakon o univerzitetu u Ljubljani definitivno primljen u Narodnom predstavništvu.“³⁾ Uveren sam da će i ovo najmlađe naše sveučilište u zajednici sa zagrebačkim i beograd-

---

Na telo slovenske narodne kulture se skladno prilega samo ena glava: slovenska univerza!

„... Na zapadni *mejni*k jugoslovanskoga ozemlja moramo postaviti *brani*k svoje kulturne individualnosti: *slovensko univerzo*“.

¹⁾ U rezoluciji slovenačke akad. omladine u Zagrebu („Slov. nar.“ 3-VII 1919) o „vseučilišću v Ljubljani“ ima 8 sveučilišta prema 3 „univerze“, ali u „Slov. nar.“ od 7-III, u feljtonu „Slovenska univerza“ od J. L. ima 12 „univerza“ prema 3 „vseučilišča“ (potonji se izraz upotrebljava tamo gde se raspravlja praktična strana stvari). Dok se u uvodniku „Slov. naroda“ od 10-IV 1919, pisanom po svoj prilici u redakciji, nalaze samo „vseučilišča“ ima članak „Nekaj besedi o švicarskih univerzah in visokih šolah“, u „Slov. nar. od 28-IV, iz pera g. Vladimira Pintara, pisan u Švajcarskoj, samo „univerzu“.

²⁾ Originalni srpski tekst u „Zgodovini itd.“ p. 172, 173.

³⁾ Bilo je to 16 jula 1919.

skim snažno uticati na kulturni napredak našega naroda, i stoga Vam najtoplije čestitam otvaranje univerziteta...". Vidi se da se Ministar Davidović ovde prilagodio izražavanju ljubljanske „Vseučiliške komisije“, koja je upotrebljavala izraz „vseučilišče“¹⁾. Odgovarajući na Davidovićev telegram Verstovšek je rekao da se čitav slovenački narod raduje „što je zakon o vseučilišču v Ljubljani sprejet... Potrudili se bomo, da postane ljubljanska univerza vredna posestrima beogradske in zagrebske“²⁾. Po svoj prilici Verstovšek se u tom telegramu opet „univerzom“ prilagođavao Davidoviću i njegovu „univerzitetu“. Sa sednice „Vseučiliške komisije“ od 23 jula poslati su zahvalni telegrami Kralju i Davidoviću sa „vseučiliščem — jer to nije bila replika —, ali u telegramu što ga je na hrvatsko-srpskom jeziku predsednik Zemaljske vlade u Ljubljani dr. Janko Brejc uputio Narodnom predstavništvu ima samo „univerza u Ljubljani“ i „univerzitet u Ljubljani“³⁾. Narodni poslanik dr. Dinko Puc u svom je govoru u Nar. predstavništvu većinom upotrebljavao „univerzu“.

Počela je da deluje terminologija *zakona* o novom ljubljanskom univerzitetu. 11 sept. 1919 održala je „Vseučiliška komisija“ sednicu u kojoj su već učestvovali novo imenovani profesori; na toj je sednici predsednik Komisije dr. Danilo Majaron pozdravio „v imenu vseučiliške komisije in svojim imenu prvi naš univerzitetni svet“, tj. u njegovu je govoru komisija bila „vseučiliška“, jer tako se ona od početka zvala (prošlost!), ali savet je „univerzitetni“, jer je u zakonu „univerzitet“ (sadašnjost i budućnost!)⁴⁾. Dalje je dr. Majaron, govoreći većinom o „vseučilišču“, ali i o „univerzi“, rekao da je zakonom, osobito imenovanjem profesora (31. VIII) „dobila univerza v Ljubljani svoj zakoniti obstoj... V Sloveniji, v Jugoslaviji se je pojavila nova juristična oseba, veličastna > universitas<...“. Kao što vidimo, u jednom uzvišenijem raspoloženju vaskrsnula je čak i sama čitava latinska „universitas“⁵⁾.

1) Na pr. u rezoluciji za Nar. predstavništvo („Zgodovina itd.“, p. 172).

2) „Zgodovina itd.“, 181.

3) „Zgodovina itd.“, 181.

4) Adjektiv je kod Majarona „univerzitetni“ (ne: univerzitetski) i tako je kod Slovenaca ostalo. — Ekspoze dr. Majarona u „Zgodovini itd.“ 186, „Slov. narod“ od 20-IX 1919.

5) U julu 1919 održao sam prigodom boravka srbijanskih abiturijenata u Ljubljani jedno predavanje (referat); upotrebljavao sam izmenice „vseučilišče“ i „univerzu“ (ne sećam se više da li sam govorio hrvatsko-srpski ili slovenački), ali sam jedanput (vidi se da u jednoj toplije izrečenoj nadl za budućnost) rekao: „Tako bodo naše univerze ne samo po profesorjih, ampak —p kar je rava

Najzad je dr. Majaron isticao kako će se novi univerzitet za sada morati da drži ustanova koje vrede za Beogradski univerzitet (27. II 1905 i 23. VII 1919); govoreći o tome Majaron upotrebljava isključivo reč „univerza“, naravno, već prema terminologiji zakona o Beogradskom „univerzitetu“.

Na sednici „Vseučiliške komisije“ (stvarno poslednjoj) od 20. IX 1919 potpredsednik Univerzitetskog saveta prof. dr. R. Župančič zamolio je da se akti „Vseučiliške komisije“ izruče „Savetu“; komisija je i njemu, naravno „vseučiliška“, a novi zavod mu je univerza.

Ljubljanski se univerzitet dakle otvorio kao „univerza“ (prilađujući se „univerzitetu“), ne kao „vseučilište“.

Kad su u prvim danima decembra 1919 počeli da predaju novi profesori Filozofskog fakulteta (Ramovš, Nahtigal, Prijatelj), oni su u svojim govorima upotrebljavali samo „univerzu“¹).

Službeno se ljubljanski univerzitet najpre zvao: „Univerza Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev v Ljubljani“, a od 1929 se zove: „Univerza Kralja Aleksandra Prvega“.

Izraz „univerza“ je danas skoro sasvim istisnuo staro „vseučilište“. —

U poslednje je vreme o rečima „univerzitet“ i „vseučilište“ vođena debata između zagrebačkog „Nastavnog vjesnika“ i beogradskog „Нашег језика“. U „Nast. vj.“ XL, sv. 5—8, p. 240—241, odbio je nekako g. dr. Blaž Jurišić reč „univerzitet“ kao tuđu; replicirao mu je „Наш језик“ I, sv. 4, p. 101—102, odbacujući „vseučilište“ (koje je kao naziv zagrebačkog univerziteta nastalo u doba preteranog jezičkog purizma, koje bi se, istina, kao složenica sa „vse-“ formalno moglo podnositi, ali ne daje dobro sadržine „universitatis“). Na to se opet javio g. dr. Jurišić (Nast. vj.“ XLI [1932/33], sv. 1—3, p. 55—56) i uzeo „vseučilište“ u odbranu; protiv „univerziteta“ navodi on među drugim i to što je „njemački oblik univerzitet prostome narodu vrlo težak za izgovor. Ako bi se svakako htjela uvesti strana riječ, onda je bolje da se uzme univerza nego univerzitet...“

> universitas <, tudi po dijaštvu v istini jugoslovanske“ (Resumé moga referata u „Slov. nar.“ valjda od 26-VII).

„Slov. nar.“ ima 19-VII članak još sa „vseučilišćem“. Članak u br. od 23-VII ima istina naslov: „Važnost vseučilišća v Ljubljani“, ali u članku samom je samo „univerza“ (valjda je redakcija naslov promenila).

¹) „Slov. narod“ 25-XII 1919 (Prilog). Izveštaj, Ivana Ko—“ pod naslovom: „Prvi dih slovenske univerze“.

Dodatak.

Da vidimo sad kako drugi slovenski narodi zovu univerzitet.

O Česima sam gore govorio u vezi sa „univerzom“: češka je „universita“.

O Rusima rekao je već Jungmann (Slovník, 1835—1838) da su zadržali nemački „Universität“, ali su mu rod promenili.

Poljaci su svoje stare univerzitete (Krakov, 15 vek; Zamość, Wilno, 16 vek) obično nazivali „akademije“. Linde (Słownik, 1807 do 1814) navodi „uniwersytet“ (masc.), ali pokazuje kod te reči na „Akademii“ i dodaje: *Wszechnica, *wszechnia,¹⁾ „szkoła główna“²⁾. Zvezdica kod „wszechnice“ i „wszechnie“ znači da se ove reči ne upotrebljavaju ili barem ne u tom značenju; prema tome za Lindeu to je nekakav pokus prevoda latinske „universitatis“³⁾. O reči „wszechnica“ čitam kod Lindeu sub „Akademia“: „... szkoła główna (žartem: Wszechnica)“; razumem to tako da se je izraz „wszechnica“ upotrebljavao samo u šali.

Danas se u poljskom jeziku govori „uniwersytet“ (masc.). „Wszechnica“ se nalazi samo u nekim izuzetnim slučajevima, u Varšavi obično samo kad se radi o „Wolnej wszechnicy“, o „slobodnom sveučilištu“ koje formalno ne ide u red univerziteta.

U Bugarskoj je „Софийски университетъ“.

NB. Kad je ova moja rasprava bila već u redakciji JФ utvrdio sam da je bila moja sumnja o ispravnosti godine 1758 kao godine u kojoj se, prema Bibliografiji Stojana Novakovića, u Budimpešti već „pismeni kr. vseučilišča“ štampao jedan Akatist, opravdana. Beogradska Narodna biblioteka ima pod signaturom 9007 Akatist sa naslovom kakav Novaković navodi pod god. 1758, a sa godinom 1798, tj. 1798. Novaković je sigurno taj broj krivo čitao. Pod god. 1798 ima Novaković Akatist sa sasvim istim naslovom, ali tu dodaje „Šaf.“, to znači da on to navodi po Šafaříku. Novaković je mislio da je Akatist što ga je našao kod Šafaříka jedan drugi Akatist a ne onaj što ga on navodi pod 1758 i što ga je on imao u ruci. Naravno: kad je Novaković Akatist iz god. 1798 metnuo pod 1758, mogao ga je pod 1798 citirati samo po „Šaf.“, kao da ga on sam nije imao u rukama.

¹⁾ „Wszechnica“ i „wszechnia“ su od korena „wszech-“ (всь), dakle od istog korena od kojeg je prvi deo našeg „vse-učilišča“.

²⁾ Tako se zbilja zvao uspostavljeni varšavski univerzitet, dok je bio poljski (1862—1869).

³⁾ Pod „Akademia“ kaže Linde: „... to co universitas, to jest: zbiór szkół wszystkich w jednym miejscu...“

II

Kolodvor**(železnica, vlak...)**

Povod za pisanje te rasprave dala mi je reč „kolodvor“, ali sam s istorijata te reči nehotice ušao i u istorijat „železnice“, „vlaka“ itd.

Vuk u svom Rj, razume se, nema još ni „železnice“ u našem današnjem smislu ni „stanice“ u smislu „kolodvora“. Broz-Iveković ima „željeznicu“, a kao primer navodi „Mil“, tj. M. Đ. Miličevića „Knez Miloš u pričama“ iz g. 1891. Ristić-Kangrga („Rečnik“ 1928) primili su i „kolodvor“, ali pokazujući na „železničku stanicu“.

„Železnica“ je danas poznata i priznata u čitavom našem narodu. „Kolodvor“ je ograničen; upotrebljavaju ga Slovenci i Hrvati (osobito na svojoj kajkavskoj teritoriji). Sa „kolodvorom“ je vezan „vlak“.

Da je „kolodvor“ „načinjen u naše vrijeme“, to smo znali, to nam govori i ARj.

Da me je pre izvesnog vremena neko pitao o postanku te reči, ja bih mu bio odgovorio: „Pa stvorili su je Slovenci i ona se proširila dotle dokle je išla nekadašnja južna železnica (Beč—Trst, Zidani Most-Sisak), dakle do Siska u Hrvatskoj, gde su u početku često Slovenci bili činovnici“.

Da je reč rđava istakao je Maretić u svom „Jezičnom savjetniku“ (Zagreb, 1924).¹⁾

U najnovije je doba o „kolodvoru“ napisao belešku dr. A. Breznik.²⁾ Navodi ga, istina, među rečima koje su Hrvati uzeli od Slovenaca, a dodaje da ne misli da bi i tu reč bili uzeli Hrvati od Slovenaca, konstatuje da je „kolodvor“ prvi uneo u svoj hrvatski rečnik Filipović (1869, 1875 i 1878), a zatim Šulek u svoj „Rj. znanstv. naziv.“ (I 1874, II 1875). Naposljetku upozoruje da su reč „kolodvor“ (u formi: kolodvor) zapisale prvo Bleiweisove ljubljanske „Novice“ 1843, 72. Čitalac bi iz tih Breznikovih konstatacija ipak zaključivao da je reč najpre nastala kod Slovenaca.

Šta je dakle s tim?

Pre 100 godina naši dedovi bejahu u jezičkim neprilikama kad im se približavaše nešto do onda nečuveno i neviđeno, što se nemački zvaše: Eisenbahn, (Eisenbahn) zug ili Train (franc.), Dampf-

¹⁾ *Kolodvor*, Bahnhof, u Srba stanica; kolodvor je rđava reč: dvor kolâ!

²⁾ „Časopis za slovenski jezik itd.“ VIII (1931), p. 65.

maschine.¹⁾ Kako sve to na našem jeziku nazvati? i kako nazvati onaj Bahnhof, gde su ta nova kola stajala i putnike primala i odavala?

Muršec je pisao Vrazu 29. VI 1833 iz Graca²⁾: „Tu sdaj kola delajo, na kterih se v'osmih vurah v' Bezh dopéla, imena njim po slovenskim nevém, Nemec nje „Dampfwagen“ imenuje. Kaj pa bodo nafhi Slovenzi rekli, kda bodo te kola bes vse neumne stvari po zefsti se potákati vidli?“

Ali ni nemačka železnička terminologija u ono doba nije bila još sasvim ustaljena. O izrazu „Eisenbahn“ kaže Weigand, Deutsches Wörterbuch (9. Aufl., 1909): „Um 1830 aufkommend“³⁾. Stvar je osobito za srednju Evropu, bila nova; u okviru habzburške monarhije prva je železnica išla iz Praga za Lane (1830); železnica Budějovice—Linz, 1832, bila je konjska; 1838 otvorila se pruga: Beč—Wagram⁴⁾.

Ko je kod te nove sprave više mislio na mašinu i na kola govorio je da je putovao „mit dem Dampfwagen“, a kome je više padao u oči železni kolosek govorio je „Eisenbahn“. Za kasniji „Zug“ upotrebljavao se još i francuski „Train“,⁵⁾ ili mu se dodalo, da bude stvar jasnija, „Eisenbahn—“, dakle: „Eisenbahnzug“. Stanične zgrade nisu bile upadljive, te se zato o njima manje pisalo.

Kako se sinegdoha u značenju reči „Eisenbahn“ (prenos značenja od jednog dela na celinu) još nije izvršila vidimo iz jednog mesta u „Dogodivštinama“ slovenačkog istorika A. Krempļa — izašle u Gracu god. 1845, ali zagrebačkoj cenzuri predate već 1842 — gde taj pisac priča da su u poslednje vreme „znajdene sapotne mašine, sapotne barke (plavke), sapotni vozovje na železnih cestah“; potonji Krempļov izraz znači: „Dampfwagen auf Eisenbahnen“, dakle u „Eisen-

¹⁾ Kad je ova moja rasprava bila već napisana, izašao je u zagrebačkim „Novostima“ (1932, 30 sept., br. 270, i 1 okt., br. 271) istorijat građenja železnice: Zidani Most—Zagreb—Sisak iz pera g. inž. Stjepana Szavits-Nossana, asistenta Tehn. fakulteta, pod naslovom: „1/X 1862—1/X 1932, 70-godišnjica otvaranja Prve hrvatske železnice Zidani Most—Zagreb—Sisak“. — Istoriskih podataka o železnicama osobito predratne Srbije ima u „Nar. Enc. SHS“, u članku R. Avramovića „Željeznički saobraćaj“.

²⁾ „Děla“ V, 131.

³⁾ Schlrmer Alfred, Deutsche Wortkunde (Berlin und Leipzig, 1926, Sammlung Göschen, br. 929), p. 98—99: „Der Wortschatz des Eisenbahnwesens kommt seit etwa 1830 auf: Eisenbahn (1830), Lokomotive; dabei geht es, entsprechend dem Ursprung der neuen Erfindung, nicht ohne englische Entlehnungen ab...“

⁴⁾ Rano se u Austriji mislilo i na vezu Beča sa Bochniom u Galiciji. O austr. železničkim planovima v. „Сербскій народній лист“ Teodora Pavlovića 1837, br. 2 (7. I).

⁵⁾ Slovenački pisac biskup A. M. Slomšek je još 23. IV 1849 pisao o „Terrain(!) nach Gratz“ (marib. ČZN XXVII [1932], Arhiv, p. 119).

bahn znači samo „eine Bahn aus Eisen“, dakle železni kolosek ili železni drum (cestu). Ljudevit Gaj se je god. 1840 vozio „na parovozu iz Beča u Brnju“ i onda opet „s parovozom“ iz Draždana u Lipsk, to znači, vozio se tamo železnicom, a on je naziva „parovoz“ (= Dampfwagen)¹⁾. „Parovoz“ (Dampfwagen) za „železnicu“ treba uzeti i u Gajevim „Nar. novinama“ 1843, br. 78 (30. IX), tamo gde se priča da je car iz Stetina „u društvu pruskoga kralja s paravozom u... Potsdam... otišao“.

Izraz „parovoz“ (Dampfwagen) važi dakle za čitavu železnicu. Upotrebljavaju ga na pr. ljubljanske „Novice“ još god. 1849 kad pišu (br. 36): „Kadar bo vožnja po železnici za navadno odperta. bojo — prema bečkoj „Austrii“ — šli paravozi (Dampfwagen) *dvakrat* na dan iz Ljubljane na Dunaj“, a nalazim „paravoze“ u tom značenju pojedinačno u Hrvatskoj još 1862.

Od naših ljudi najranije su železnicu mogli videti oni koji su dolazili u Beč ili — nešto kasnije — u Gradac ili kamo drugde na sever preko Praga ili prema Galiciji, dakle na pr. visokoškolska omladina. Ali i oni koji su kod kuće ostajali mogli su, u slovenačkim zemljama, videti pripreme za građenje železnice. 27 sept. 1843 ljubljanske su „Novine“ (br. 13) donele članak iz pera Petra Leskovica, činovnika ljubljanske „Kmetiske družbe“: „Od shelesne zeste kaj. Sa tifte, kteri, šhe nizh kaj od nje ne vedo, ki je nišo vidili, tudi se ne po nji vosili“. Prosti svet prosto nije hteo da veruje da je nešto takvo moguće, verovati je počeo tek onda kad je video šine, železna kola i druge stvari što su se kroz našu zemlju vozile za građenje i uređenje železnice.²⁾

¹⁾ Gornji su izrazi uzeti iz Gajevih rukopisnih putnih beležaka koje se nalaze u njegovoj literarnoj ostavštini u zagreb. Univ. bibl. Železnica Lipsk—Dražđani sagrađena je 1837—1839, a Beč—Brno? — Od Brna do Praga, onda od Praga do Draždana Gaj je putovao „na bërzovozu“, to valjda znači „Kourir-wagen“ (ili: Eilkourir). [O reči: „Eilwagen berzovoz“ kaže Breznik, ČSJK VIII, 30, da ju je stvorio Janežič, Slovenac, 1850, ali sad vidimo da je ta reč starija i da je nastala po svoj prilici kod Hrvata-Srba].

Što se tiče izraza „parovoz“, spomenuta Gajeva beleška nije prva u kojoj ga nalazim. Tri godine ranije ga čitam u „Сербском народном листу“ Teodora Pavlovića; god. 1837, br. 2 (7. I) doneo je taj budimpeštanski časopis članak: „Гвоздений путь и Паровозъ (парна кола?)“. (Već naslov tog članka, kojemu je autor „П. А. П.“, uzima „gvozdeni put“ (Eisenbahn) u prvobitnom i pravom značenju te reči. Katkada su mašina i „korba pro cestovatele“ bile „najednech koláč“, a katkada je mašina bila posebe („Česká včela“ II (1835, br. 2, 27. I). U prvom slučaju moglo se govoriti o „Dampfwagen“ u pravom smislu.

²⁾ „Nekteri“, piše Leskovic, „bi govorico (o železnoj cesti) radi clo za kvante iméli, ko bi ne bili že večkrat vidili vse sorte perprav, za take ceste skozi našo deželo voziti, namreč: šin, koles skozi in skozi želéznih, in drugih čuđnih železnjin“ (Ovde sam modernizirao ortografiju).

Železnica od Beča prema Trstu, ona koja je prva sekla slovenačku zemlju, gradila se dugi niz godina.¹⁾ God. 1843 išla je još samo od Beča do Gloggnitz; 20 juna 1840 otvoren je osek Beč — Bečko Novo Mesto, a 5 maja 1842 osek Bečko Novo Mesto — Gloggnitz —²⁾, dakle pod Semmering, ali su 1843 već spremali stanicu u Gracu. God. 1844 bila je pruga do Graca — sem preko Semmeringa³⁾ — izgrađena, te se 21. X 1844 u saobraćaj pustila. God. 1845 radilo se je već kod Maribora; prva probna vožnja od Graca do Maribora bila 1. XI 1845. „Bliža se železna cesta“, zapevao je onda u Ljubljani Prešeren⁴⁾. U maju 1846 stajala je već stanica u Celju. Prva vožnja na železnici „skoz slovensko zemljo“ zbila se je 2 juna 1846;⁵⁾ bila je to „kolomaja“ iz Graca preko Maribora u Celje. God. 1847 gradio se kolodvor u Ljubljani; ali je bilo još teškoća u tesnacima kraj Save između Zidanog Mosta i Ljubljane. Događaji godine 1848 prekinuli su te radove⁶⁾. Probne vožnje između Celja i Ljubljane zbivale su se u septembru

¹⁾ Opći pregled građenja železnice od Beča prema Trstu: Mal Jos., Zgodovina slov. naroda, sv. XI (1932), p. 568—569.

²⁾ Szavits-Nossan, op. cit. (br. od 30 sept. 1932).

³⁾ Na semerinškoj pruzi radilo se je još na pr. 1850 („Novice“ 1850, br. 12, 20. III). U Ljubljani se u oktobru 1853 čulo da je prva proba sa železnicom „po celom Semmeringu“ bila 15. X („Novice“, br. 85., 22. X). Prema Szavitsu-Nossanu (op. cit.) osek: Gloggnitz—Semmering—Mürzzuschlag otvoren je 17 jula 1854.

⁴⁾ „Pesem od železne ceste“ u „Novicama“ 1845, br. 16.

⁵⁾ Prigodna pesma „Kralovskoga“, tj. Davorina Trstenjaka u „Novicama“ 1846, br. 24, 17. VI, 1846. To je jedna slovensko-austrijska patriotska pesma. Sadržina joj je ova: Što znači ova buka iz daljine? Ne dolaze, Slovenče dragi, divlji Goti ili Huni da pogaze Tvoju zemlju, nego buči železni stroj, a to železo, uzeto iz nedara Tvoje zemlje, jamac je da će se od sada slava i plodnost Tvoje zemlje daleko pročitati. Ti stari Ptuju, Ti češ se otsele moći bratski usmehnuti i Talijanu i Nemcu! Ovom se zgodom proslavlja sila „Austrije, matere države“. Izvršili su to delo Nemač svojim duhom, svojom voljom i očinskom ljubavlju, sin Italije svojom spretnom rukom „in Slave sin s duhom in telesom“. Stupi, o Slovenče, danas na tu glatku „kolomaju“ i ona će te odvesti u Celje ili u cesarsku Vindobonu ili u Zlatni Prag, ali sa sobom donosi samo ono što je dobro i pošteno! Živeo otac Ferdinand! Slovenac prisije da će Austriji veran ostati. — Dopisnik „Novica“ iz Celja, J. Šubic, piše u „Novicama“ 1846, br. 19, 13. V: „Kjer so (u Celju) pred enim letam še zeleni travniki in cveteči verti bili, zdaj kolodvor (Bahnhof) stoji, veličansko kot kakega kneza poslopje, gré železnica (železna cesta) in hrumejo železni sloni, hlaponi (Lokomotiven) imenovani...“.

⁶⁾ Kod Zidanog Mosta se ipak i te godine radilo (O tome u „Korespondenci dr. Jos. Muršca“, Ljubljana 1904—1905, „Matica slov.“, otisak str. 69).

1849¹⁾); 16. septembra otvorena je svečano ta pruga; bilo je javljeno da će i cesar doći, ali on zbog bolesti nije došao.²⁾ Nastavak te pruge, železnica Ljubljana—Trst, dograđen je tek 1857 i otvoren 27. jula 1857.³⁾

1) „Po železnici je živo gibanje. Vsaki dan se že vozijo vozovi sèm ter tje iz *Celja* v *Ljubljano*, in iz *Ljubljane* v *Celje*; tode vožnja še ni za plačilo odperta. Gospod minister *Bruck* je predvčerašnjim v *Ljubljano* pisal, da bo *perva* vožnja v nedeljo 16 dan tega mesca...“, pisale su „*Novice*“ dne 5. sept. 1849, br. 36.

2) Prema Szavitsu-Nossanu bio bi osek: Celje—Zidani Most—Ljubljana otvoren 16. avgusta 1849, ali to je krivo. Isp. „*Novice*“ od 12. sept. i 19. sept. 1849, br. 37 i 38.

3) Neposredno od Ljubljane kraj Viča gradili su železnicu već na proleće 1852 („*Novice*“, br. 49, 19. VI). U proleće 1853 „vlada... je ukazala spomladi železnicu od Ljubljane do Trsta... na različnih krajih z vso marljivostjo začeti delati...“ („*Novice*“, br. 27, 2. IV); u julu te godine izgrađivali su se mostovi kraj Borovnice. U početku februara 1855 bio je raspisan stečaj za građenje kolodvorskih zgrada u Postojni („*Novice*“, br. 11, 7. II). U početku novembra 1856 su između Ljubljane i Postojne „hlaponi že večkrat sem ter tja brez vse spodtike derčali...“, a 20. nov. 1856 vozio se cesar sa cesaricom novom železnicom iz Ljubljane do Postojne. U subotu, 20. juna 1857 otišao je iz Ljubljane prema Trstu prvi, valjda probni vlak: lokomotiva i dva vagona (Gabršček A., Goriški Slovenci I [Ljubljana, 1932], p. 42). U ponedjeljak, 27. jula, otvorena je čitava pruga Ljubljana—Trst, i to vrlo svečano; sam cesar je došao u Trst, a s njim četiri nadvojvode, četiri ministra i mnogo druge gospode iz Beča, Graca, Celovca, Zagreba itd. Tršćanski je biskup u Trstu blagoslovio „hlapon“ i železnicu uopće. Pesmom: „Bože, Tebe hvalimo!“ svršile su se svečanosti. Istog se je dana nova pruga pustila u saobraćaj („*Novice*“, br. 60, 29. VII).

Što se tiče kolodvora u Trstu, ministar je Bruck već u početku 1850 bio poslao komisiju u Trst da potraži najpodesnije mesto za nj („*Novice*“, br. 12, 20. III). Isp. i „*Novice*“ 1853, br. 79, I X.

Ovde dodajem jednu literarno-istorisku primedbu. 20. nov. 1856 vozio se car sa caricom u Trst. „*Novice*“ izveštavaju o tom putu ovako (br. 94, subota, 22. XI): „V četrtrek zjutraj ob sedmih sta zapustila presv. Cesar in Cesarica Ljubljano in se do *Postojne* z zalo okinčanim hlaponom po novi železnici peljala... Ob devetih sta bila že v *Postojni* in ob *dveh* popoldne že v *Trstu*“. I opet se car vozio u Trst na otvaranje nove železnice 27. jula 1857. „V nedeljo zvečer (= 26. jula) je bilo vse živo v Ljubljani. Prišli so, slovesno sprejeti, proti 8. uri presvitli cesar s štirimi gg. ministri...“. „V ponedeljek zjutraj je krasno okinčani hlapon „*Capo d'Istria*“ peljal v Trst Njih Veličanstvo Cesarja in vse (!) gori omenjeno gospodo...“ („*Novice*“ 1857, br. 60, 29. VII).

Nisu li te vožnje cara Franje Josifa dale Fr. Levstiku povod da nam u svojem „*Martinu Krpanu*“ prikaže jednu takvu vožnju cara Janeza u Trst? Urednik „*Frana Levstika Zbranega dela*“ (Ljubljana, 1931), III, p. 409, dr. A. Slodnjak piše: „... sklepam, da je prva redakcija (sc. „*Martina Krpana*“) nastajala dalje časa in je bila najbrže zaključena šele koncem I. 1857“ — vremenski se to tačno slaže sa vožnjama cara Franje Josifa u Trst 1856 i 1857. God. 1856 morao se je car Franja Josif iz Postojne u Trst voziti još kolima, kao što se

Tako su slovenačke zemlje dobile železnicu, tu važnu i doimljivu tehničko — civilizacionu stečevinu prve polovice 19 stoleća¹⁾. U hrvatske je zemlje ona došla, kao što ćemo videti, 15 godina kasnije.

Kad se železnica iz Beča počela da spušta prema jugu Slovenci još nisu imali nikakvih novina, ali ih je baš onda dobivao ilirski Zagreb. Gajeve „Ilirske narodne novine“ izvestile su god. 1837 (br. 10, 4. II) o „strojenju Bečko — Bochnijske železne kolonije (Eisenbahn) po imenu > Sěverna železna kolomija cara Ferdinanda <, a pod kraj te godine (br. 89, 7. XI, p. 344), da se „pověda, da će se dana 15. Studena za stanja „Carske Ferdinandove sěverne gvozdene kolomije“ temelj svetačno položiti...“. Dva broja kasnije,

vozi car Janez u „Martinu Krpanu“. Tu treba dodati još i to da je — baš prigodom otvaranja nove tršćanske pruge — u „Triester Zeitung“ napisao dr. H. Costa članak o vožnji kolima u Trst u vreme cara Karla VI i da su „Novice“ (1857, br. 57, 18. VII) tu njegovu istorisku raspravu iznale; prema tome Costa je pisao, „da cesar Korl VI je leta 1716 prvi ukazal, *věliko cestu med Ljubljano in Terstom* napraviti, kjer so poprej blago le *nosili* ali *tovorili*. Leta 1719 je bila že toliko dodelana, da se je še dandanašnji navadna vožnja že zičeti mogla, in leta 1728 se je cesar Korl VI že sam v kočii s šesterimi konji iz Ljubljane v Terst peljal“. Upozoravam ovde na cara sa popularnim oblikom i nena Korl. Iz pučkog „Korla“ lako je nastao još popularniji „Janez“.

¹⁾ Pojava železnice, osobito mašine, već kao takva doimala se fantazije. „Ko vihar divjajo hlaponi do Marburga in nazaj“, pisao je J. Š(ubic) iz Celja u „Novicama“ 1846 (br. 19, 13 V) i opet u istom dopisu: „...hrumejo železni hlaponi, hlapóni (Lokomotiven) imenovani“, a seljaci iz celjske okolice zvali su mašine „železne konje“. Putopisac, koji u „Nevenu“ 1856, br. 12 (dec.) opisuje svoj put kroz Sloveniju, govori o „ognjevitom konju, krilatoj makini (lokomotiv)“. Isp. još dole utisak prvog voza odnosno mašine u Zagrebu god. 1862! Mašine su u ono doba imale svoja imena. Ljubljanske su „Novice“ god. 1845 bile ponosne što se mašina koja je vozila iz Mürzzuschlaga u Gradac zvala „Krainburg“: „To je pervo pozdravljenje, ki ga Dunajska železna cesta *Kranjcam* pošle“, a novi „hlapon“ koji je vozio na prvoj probnoj vožnji iz Graca u Maribor, zvaše se „Weixelburg“ („Novice“ 1845, br. 37, (10. IX), p. 198. Trstenjak je svoju već citiranu pesmu o „Pervoj vožnji itd.“ 1846 složio na „hlaponi“ „Drava“. U Celju su te godine bile pripravljene tri mašine sa imenima: „Ocean“, „Großglockner“ i „Idria“ („Novice“ 1846, br. 19. (13. V). — Slovenački rodoljub lingvista Oroslav Caf, u ono doba svećenik u Framu kraj Maribora, bojao se da železnički saobraćaj kvari socijalni poredak; pisao je god. 1847 Muršcu u Gradac: „Pri nas zlo zlo kradejo — hudi naslédki bližnje želézne ceste...“ („Koresp. dr. Jos. Muršca“, Zb. Mat. Slov. 1904). God. 1845 pisala je „Danica“ (br. 34, 23 VIII, p. 136) da će od sada knjižni promet između slovenskih naroda bolji biti, „i to usléd *željeznicah*... Zašto čini se, kao da su željeznice samo zato pronađene, da pojedina slavjanska plemena u obćenje dovedu... Pa jednoč će valjda i Zagreb pružiti ruku s jedne strane tårstjanskoj kolonii, s druge rěčko-vukovarskoj...“. Isp. niže hrvatske nade g. 1862!

br. 91 (14. XI, p. 351) pišu iste Novine o „akcijama od Ferdinandove sèverne gvozdene kolomije“ i o „Gjurskoj gvozdenoj kolomiji“.

Kao što vidimo, željeznica se ovde naziva „železna kolomija“ ili „gvozdена kolomija“ (U smislu „kolovoza“ (Geleise, Fahrweg) navode tu reč i Ristić — Kangrga). Za „Eisen —“ uzimalo se ili „železni“ ili „gvozdeni“. I u sledećim godinama Gajevi časopisi obično upotrebljavaju izraz: „(železna ili gvozdена) kolomija“, ipak katkada i: „(železna, gvozdена) cesta“, „put“ ili „drum“¹⁾. Nisam našao ni jednog mesta gde bi se govorilo o „Bahnhofu“; naravno, za Zagreb bile su te stvari tamo „preko“ i daleko, te zato kolodvorne zgrade, u čitavom uređenju same po sebi najmanje interesantne, uopšte nisu dolazile u obzir. „Mali Ilir“ Rudolfa Fröhlicha (U Beču 1840) ima (na str. 76—79) i jedan razgovor u putovanju (i to na Reku), ali se novo prometno sredstvo željeznice još i ne spominje; jedanput se nalazi „stacija“, ali za kola.

Kao što vidimo, ustaljenog izraza za „Eisenbahn“ nije još bilo. Mažuranić-Užarević uzeli su u svoj „Deutsch-illyrisches Wörterbuch (Zagreb 1842) „gvozdenу cestu“; „Bahnhofa“ u tom rečniku uopšte još nema. „Dampfmaschine“ je: makina, nastroj od pare, parokret.

Za dalji razvoj terminologije važno je da se u prevodu Spore-rova članka — koji citiram u prijašnjoj noti pod tekstom — u „Danici“ 1840, br. 44 (31. X) — jedanput nalazi „železnica (preko Krajnske i Štajerske)“. Dok se u svim drugim slučajevima „Eisenbahn“ prevodila sa dve reči, jednom imenicom (kolomija, cesta, put, drum) i jednim pridevom (železni, gvozdeni), ovde se pojavila — sasvim u duhu slovenskih jezika jedna jedina reč, u kojoj, kao što pokazuje nastavak, osnova znači pridevsku determinaciju. Takvu „železnicu“ (sc. od Petersburga k Crnome Moru) nalazim zatim opet u Gajevim „Nar. novinama“ 1844 (br. 53, 3. VII), a god. 1845 u Vrazovoj korespondenciji; 28. sept. 1845 pisao je Vraz Muršcu iz Praga da ga ga je „Bog dosad... zdravo ispratio po železnicah...“, da ima nameru

¹⁾ U Sporerovu članku, iz „Croatie“ prevedenom u „Danici“ 1840, br. 41, 42, 43, 44, 45 (10. X dalje do 7. XI): „Misli o industriji“ ima barem 7 puta „kolomija“ (6 puta „železna“, jedan put „gvozdена“). — U članku „Ruske gvozdene kolomije“ („Danica“ 1841, br. 50 (11. XII), p. 208, ima 2 puta „kolomije“ (1 put „gvozdene“, 1 put „železna“) i 2 puta „železna cesta“. U „Novinama“ 1840, br. 29 (11. IV), p. 115, ima „gvozdена cesta“ više puta, a u br. 32 (22. IV), p. 127 se spominje „gvozdeni put“ između Varšave i Beča. — „Danica“ 1842, br. 27 (2. VII), p. 108, spominje u „Dopisu iz Beča“ (iz pisma Stanku Vrazu) bečki „železni drum“.

da ide „po železnici do Olomuca“, onda iz Moravske.. železnicom u Beč“, najposle iz Beča odmah železnicom u Gradac.¹⁾

Oblik „železnica“ nalazim dakle najranije u ilirskim tekstovima, držim da je kod tvorbe te reči kumovao češki primer.²⁾

Tako je naša železnička terminologija stajala kad su u Ljubljani počele da izlaze Bleiweisove „Novice“ (1843, prvi broj je izašao 5 jula).

Iako su zapravo htele da služe interesima seljaka i zanatlija ipak su mnogo pažnje posvećivale i razvoju jezika i donosile čitave filološke rasprave. Pri novom saobraćajnom uređenju, stvar je bila i sama po sebi važna, te je vredno bilo o njoj pisati, ali važna je bila i terminologija. Zato su se „Novice“ latile i jednoga i drugoga, i stvari i reči za nju.

Već spomenuti Petar Leskovic je u „Novicama“ od 27 sept. 1843 (br. 13) sistematski određivao železničku terminologiju. Pošto je opisao „železno cesto in kako se po nji vozijo“, on nastavlja: „... v slovenskom jeziku bomo (železno pot) prihodnič *železni kolovoz* ali *železni kolesnik* imenovali...“ ... (parna mašina) „naj bo *hlapon* (Dampfwagen) imenovan... Taka vožnja z vozovimi na hlapon perpetimi vkup naj bo *vozovlak* (Train) imenovan“. Leskovic je tu uveo novi termin: „železni kolovoz“ ili „železni kolesnik“ i skovao „hlapon“ i „vozovlak“ (= Wagenzug).

Nedostajao mu je još „Bahnhof“; taj je dodao u notici, objavljenoj u narednom broju „Novica“ — potpis „L.“ sigurno: Leskovic! Pod naslovom: „*Kolodvor* (Bahnhof) v *Gradzu*“ on opisuje jednu takvu zgradu ili „pohišтво“ (kako on kaže) dodaje: „To bo velik *kolodvor* (Bahnhof) okoli in okoli z velikim poslopjem ograjen“.

Bleiweisov saradnik je dakle otac reči „kolodvor“, a rođena joj je godina: 1843³⁾.

1) „Děla“ 377—378.

2) „Železnica“ je od „železni“ kao što je „knjižnica“ od „knjižni“, „žitnica“, od „žitni“, dalje: drvarnica, snežnica, klšnica, kovačnica, čitaonica, gostionica, (u starije vreme) pisarnica i tiskarnica, ilirska „poselnica“ (= pošta), slovenačka: miznica, mišnica itd.; po značenju: slovenačka „bližnjica“ (= bliži, kraći put). — Nekolika godina ranije nego što nalazim „železnicu“ kod nas pojavi se ona u češkoj knjizi, i to god. 1835 u „Časopisu Českého museum“ (sv. 2., dakle nekako sredinom god. 1835). Dr. Fr. Jos. Smetana piše tamo u jednoj istoriskoj raspravi, ispoređujući život srednjeg veka sa današnjim životom: „(U srednjem veku) každý sám dle schopnosti a možnosti vlastní si kleslil cestu, nebylo železnic a ústrojných vozů párních...“ („j“ = dugo „i“, zamenio sam znakom: f). Jungmann je onda, citirajući baš to mesto, reč „železnice“ i u značenju „železná dráha“ uzeo u svoj veliki „Slovník“ V deo (1839).

3) Kod „kolodvora“ je drugi deo reči „dvor“, nemački „Hof“, u značenju dvorišta ili velike kakve zgrade, zamka; a prvi deo — „kola“; taj deo ne odgovara

Pojedini delovi železnice imali su sad svoje slovenske termine: *Bahnhof*: kolodvor; — (*Eisen*)*bahn*, *Geleise*: železni kolovoz, kolesnik; — *Dampfmaschine*: hlapón; — *der (Wagen)zug*: vozovlak. A čitavo uređenje? to što mi danas zovemo „željeznicom“.

U nemačkom je izraz „Eisenbahn“ od svoga pravog značenja „Geleise“ per synekdochon prešao na čitav uređaj. Isto se dogodilo sa „železnom cestom“ ili „gvozdenim putem“ kod Iliraca, a i Slovenac Leskovic je istu sinegdohu izveo već u naslovu svoga već citiranog članka „od železne ceste kaj“ (1843). (Izraz „železni kolovoz“ bio je Leskovicu samo „Geleise“, kao što je bio u železničkom naređenju ljubljanske policije od 18. III 1848).

nemačkom „Bahn-“. Leskovic je, kad je stvarao reč (on sam ili na pr. sa Bleiweisom) gledao u duhu zgradu u kojoj *staju kola*, vidi se to dobro iz načina kako on tumači značenje kolodvora, on naime kaže: „Kadar koli so železni kolovozi narejeni, so blizo mest, tergov in drugih velikih krajev štacioni, to je pohišta z velikimi dvoriši napravljene, v kterih hlaponi z vozovlaci ostajajo, de ljudje, ki se prepeljavajo, odstopijo, drugi persedejo...“ Kolodvor je dakle zgrada (dvor) u kojoj „mašine sa *kolima*“ ostaju. Kad se god. 1844 pročulo da bi Ljubljana mogla dobiti „kolodvor prvog reda“, „Novice“ su (br. 24. 12. VI) taj pojam tumačile ovako: „Kolodvor perviga reda se... tisti veliki dvor s mnogoverstnimi pohišti imenuje, kjer ne samo vozovlaci ostajajo... ampak kjer se tudi razne mašine, vozovi in vse druge reči izdelujejo, kterih je za železno cesto potreba“. U kolodvoru prvog reda ostaju „vozovlaci“ = „vlaci *kōlā*“ te se izgrađuju „kola“. A da se nije mesto „kolodvor“ uzeo „vozodvor“? Možda je tu delovao formalni paralelizam sa „*kolovozom*“ (*kolosekom*), možda je delovalo i to, što se u nekim slovenačkim dijalektima za razliku od „voza“ izraz „kola“ uzima baš za *teška* kola. Upozoravam i na to da ima A. Murko u slovenačko-nemačkom delu svoga „*Wörterbucha*“ (1832), a kasnije (1850, 1851) i Janežič, reč „*koleja*“, das *Wagengeleise*, koja je u poljskom jeziku u obliku „*kolej*“ (sc.: želazna) dobila značenje „železnice“. Slovenci su dakle, prema svemu tome, stvarajući „kolodvor“ *mislili* isto što je mislio Kurelac kad je mesto „kolodvora“, kako kaže Maretić u svom „*Jez. savj.*“, predložio „kolostaj“ (zgrada gde kola staju. NB. Ne znam, nije li se g. Maretić u autoru „kolostaja“ prevario. U „*Viencu*“ 1869, br. 1, p. 23 čitam u „Pošuricama“, pod kojima je potpisan V. P. (valjda: Vinko Pacel), ovo: „kad već spomenuh Kolo, vriedi da napomenem i želju Kolaša, da u Zagrebu sagrađe sjajne dvore pjesmi i guslam. Prvi koncert u tu svrhu je iznio liepu svoticu, da Bog da umnožila se skoro, te se Kolo našlo u dvoru, i od kola i dvora postao *kolodvor*, makar i na Zrinskovu trgu, već nedobismo na onom kraju velike željezničke postaje, koja (l) posve krivo krste kolodvorom. Bar da joj reku: „*Kolostaj*“, gdje kola staju, kao što ima *vodostaj*, gdje voda staje“.

U reči „vozovlak“ drugi je deo „vlak“ (Zug, Train), a prvi je slovenački „voz“ (= *Wagen*), dakle *Wagenzug*.

Imamo sada dvostruku terminologiju, jednu koja se razvijala kod Iliraca (ali bez teorije), nepotpunu, i drugu ljubljansku, potpuniju (u „Novicama“), svesno stvorenu.

Šta će od toga ostati? „Kolomija“ nije mogla očekivati da bude sasvim primljena, osobito ne kod Slovenaca, jer u njihovu govoru nije imala oslonca, i ako bi je prvi deo „kolo—“ možda preporučivao; imala je konkurenticu već u mnogo popularnijoj „(železnoj) cesti“. A „kolodvor“? Za njega — sem nešto malo u „staciji“ — konkurenta uopće nije bilo, te je već zato bilo moguće da bude primljen i u hrvatskim krajevima¹⁾.

Da sada vidimo kako je od god. 1843 kod Slovenaca stvar dalje išla.

„Kolodvor“ ostaje²⁾, samo mu se katkada za razjašnjenje dodaje „Bahnhof“³⁾ ili genitiv: „železnice“⁴⁾ — Ostaje dalje i „železna cesta“; mesto nje nalazim u ljubljanskim „Novicama“ „železnicu“ prvi put god. 1846, br. 19, 13. V, dok se ona kod Iliraca sporadično već ranije pojavljivala; nalazim je onda god. 1847⁵⁾, a god. 1848 ona je uzeta već i u službeni oglas ljubljanske vlade⁶⁾; i politički časopis „Slovenija“ piše te godine, koliko vidim, samo „železnicu“. Kod Slovenaca dakle „železnica“ god. 1848 javno pobeđuje, ali u svakidašnjem životu ona ima da se još bori sa tuđim „Eisenbahnom“⁷⁾. Jako se držao „hlapon“ za Dampfmaschine; nije ga istisnuo ni ilirski „parovoz“ (i ako taj izraz upotrebljava još Janko Kersnik u pismu svojoj majci 13. X. 1870⁸⁾); bilo je ono vreme kod Slovenaca vreme

¹⁾ „Novice“ 1849, br. 36 (5. IX): „... vozovi (bi) veliko prej na Dunaj prišli ko bi ne bilo na poti toliko staj ali štacionov, kjer ljudje prisedajo in odšedajo“. Ovde „štacion“ zapravo ne znači zgrade nego samo mesto stajanja, dakle: stajalište. Ali metonimski može i „štacion“ preći na zgradu. — God. 1852, br. 96, 1. XII, pišu „Novice“ za mesto stajanja: „ostaja“, a „postaja“ 1855, br. 9, 31. I („poslopja na postaji v Postojni“); tako treba razumeti i „Novice“ 1856, br. 90, 8. XI: „(hlaponi) so se nekoliko še na Logaški postaji pomudili“.

²⁾ Imamo ga na pr. u „Novicama“ 1844, br. 22, 12. VI, i to sa „o“ („Kolodvor“) isp. gore!

³⁾ „Novice“ 1847, br. 16, 4. IV.

⁴⁾ „Novice“ 1848, br. 28, 12. VII.

⁵⁾ „Novice“ 1847, br. 16, 21. IV i br. 49, 8. XII.

⁶⁾ „Novice“ 1848, 4. X, Uredovni oglas „ilirske vlade“ je datiran: 14. VIII.

⁷⁾ Isp. belešku o „ajzenpanu“ Ljubljancanâ u „Novicama“ 1848, br. 28, 12. VII.

⁸⁾ „... nas je peljal parovoz... po savski dolini“ (Janka Kersnika Zbrani spisi VI, seš. 1, p. 47). Još dr. Ivan Tavčar piše „hlapon“ u svojoj pripovesti „Mrtva srca“, štampanoj 1884, a napisanoj nekoliko godina ranije („Zbrani spisi“ II, p. 230, isp. p. 479).

slave Koseskoga, a izraz je zvučao baš à la Koseski¹⁾. — Ponavlja se i „vozovlak“ (= Wagen-zug²⁾) čak još god. 1860.

Sva je terminologija bila još mlada i već zato malo utvrđena³⁾. Trebalo joj je nekakve sankcije, sankcije kakvu daju jezičkim stvarima „Pravopisci“ ili rečnici.

Slovincima se tada u Celovcu razvijao gramatičar i leksikograf *Antun Janežič*. Antun Janežič je u svojem „Vollständigem Taschen-Wörterbuch“ (Klagenfurt 1850) reči fiksirao ovako: *Bahnhof*: kolodvör; — *Eisenbahn*: železnica, železna cesta; — *Zug*: vlak (ali bez primedbe, na kakav Zug treba misliti); — *Dampfwagen*: paravóz, hlapón, ali i: *Dampfmaschine*: parastrój. Pod *Bahn* ima: put, cesta, steza; tir, gaz; koloték, koleja. Zapostavljen je „hlapon“, uzet je ilirski „paravoz“, zabačen je „kolovoz“ (možda već zbog jednakosti zvukova s hrvatskim imenom meseca). „Železnica“ je postavljena na prvo mesto; „kolodvor“ je bez konkurencije⁴⁾.

Wolfov „Deutsch-slovenisches Wörterbuch“ (1860, Cigale) se nekako buni protiv nekih rekao bih modernih Janežičevih termina. Na prvo mesto meće „železnu cestu“, a tek na drugo „železnicu“ (sub. „Bahn“ ima samo železnu cestu) i to ovako: „(cesta) železnica“.

¹⁾ „hlapon“ nalazim u „Novicama“ 1844, 1845, 1846 (vrlo često)... i stalno još 10 godina kasnije, na pr. 1853, br. 85, 21. X („hlapon > Lavant <“), 1856 (često) ... „Slov. glasnik“ 1860, br. 5, p. 47. — Ovdje dodajem da „Lukamatiju“ nalazim na pr. u „Novicama“ 1849, br. 39, 26. IX, p. 171.

²⁾ „Novice“ 1845, br. 8, 19. II.

³⁾ Železničko-terminološku nesigurnost ljubljanskih Slovenaca prikazuje sličica opisana u „Novicama“ 1849, br. 44, 31. X pod naslovom: „*Uren kovač Slovenskih besed*“: „Ko sim uni dan na cestni dvor (Bahnhof) šel, de bi se do predora ili prerova (Tunell) pri Poganiku peljal, zadenem iz mesta gredoč na eniga prijatla, od kteriga mi je znano, de včasih hitro kako slovensko skuje. Temu povem, de grém na železnico, in mu rečem, de naj mi hitro pové, kako se *train* (to je, tista cela rajda voz, ki se ob enim po železnici peljejo) po Slovensko imenuje? *Vod, peljaj* — odgovori hitro, in na perste našteva — *vlak, pogon, tečaj*, derdraj itd. itd. Kako pa, mu rečem dalje — *locomotiv* (to je tisti voz s kotlam, ki vse druge za sabo vleče)? — Odgovori: „Práv za práv, in natanjko po latinskim iménu: *krajogibnik*, tode po duhu slovenskiga jezika boljše — eno besedo: *gibón, gibač, gibavs, gibavnik, gibálo*, na tudi *voživnik, vozilo, vozarnik, pihavnik, tekavnik, hlapon, vlačon*... E no! mu rečem, kdor mi preveč kočljiv, si bo vender utegnil ktero odbrati, če tudi druge Sava odnese“.

⁴⁾ Čudnovato, u „Popólnom ročnom slováru“ (Celovec, 1851) Janežič *nema* kolodvora (sigurno je samo zaboravljen), ima pak „kolovóz“ = Radgeleise, Fahrweg; vozovlák Wagenzug; železnica je Eisenbahn. — Izraz „koleja“ = Wagengeleise navodi Janežič i u svojem „Praktischen Unterricht in der Slovenischen Sprache für Deutsche“ (2 izdanje, Klagenfurt, 1850).

Za „Locomotiv“ navodi: „lokomotiv, parni voz, parovoz +, hla¹pon (+)“, tj. najviše bi voleo ostati kod tuđeg izraza; od domaćih daje prvo mesto „parnom vozu“ (Dampf-wagen), a krstić kod „paravoza“ i „hla¹pona“ znači da su to neologizmi; „hla¹pon“ je zadnji. I o „kolodvoru“ nešto sumnja; metnuo ga je, istina, na prvo mesto, ali ga je označio kao neologizam „kolodvor +“ i dodao nekoliko drugih izraza: „cestni dvor“ (čisti „Bahnhof“!, isp. „Novice“ 1849, br. 44), „kolnica železne ceste“ (dakle nekakvo spremište za železnička kola), „vozar-nica“, „kolarnica“.

Najzad ima Cigale u svojoj „Znanstvenoj terminologiji“ (Ljubljana, 1880) sub „Eisenbanh“: *Eisenbahn*: železnica (cesta); *Eisenbahnzug*, vlak, a *Eisenbahnstation*: železnocestna postaja. —

A sad da vidimo kakav je bio razvoj železničke terminologije u Hrvatskoj.

„Kolomija“ mi nestaje u godinama između 1845—1849, ali se sporadično vraća još 1862. God. 1845 imam u „Danici“ mesto nje „železnicu“¹⁾, jednako u „Nar. nov.“ 1849²⁾ i u „Nevenu“ 1853³⁾, dalje u „Nevenu“ 1856, br. 12 (dec.), i to često, u članku o „Bohinjskoj dolini i Bledskom jezeru“ (o železnici od Zidanog Mosta u Ljubljani) i u „Nar. nov.“ 1859⁴⁾... „Železnica“ je dakle i u Hrvatskoj pobeđivala, i ako katkada još nailazimo kakav „gvozdeni put“⁵⁾.

Istoriijat „železnice“ biće dakle ovaj: Oblik „železnica“, koji su joj u našem jeziku, ugledajući se možda u češki primer, dali Ilirci, pobedio je najpre kod Slovenaca, kod kojih se, naravno, o železnici više govorilo i pisalo, i to u godini 1848; u narednom deceniju „železnica“ se ojačana vratila u Zagreb.

Što se tiče „Bahnhofa“ nisam do god. 1848 mogao naći nikakva hrvatskog štampanog teksta u kojemu bi o njemu bio govor. 21 maja 1848 pisao je Vraz Muršcu da bi ga u Poljčanama „u kolodvoru“ sačekao.⁶⁾ Ne čudimo se tome izrazu kod Vraza; on je

1) „Danica“ 1845, br. 34, 23. VIII, p. 136.

2) br. od 18. IX.

3) br. 11, 17. IX, p. 176 i br. 33, 18. VIII, p. 528.

4) br. od 3. I (p. 1) i 7. I (p. 10); 15. I (p. 28); 22. IV (p. 244) itd. U br. od 7. I je izraz „lokomotiv“ masculinum.

5) „Gradjenje gvozdenog puta od Adelsberga do Rēke“ („Neven“ 1852, br. 52, 9. XII).

6) „Korespondenca dr. Jos. Muršca“ (Zbornik Mat. slov. 1905, pismo pod XXVII). — Leksikograf Drobnić, Ilirsko-němačko-talianski mali rēčnik (u Beču, 1846—1849), ima „železnicu“, „kolomiju“ = kolotečinu, Radgeleise, a „kolodvora“ nema.

imao mnogo dodira sa Slovencima. Onda nalazim „kolodvor“ opet u „Nevenu“ 1856, br. 12 (dec.) u putopisu jednog pisca koji je prošao lep komad slovenačke zemlje (Bohinj, Bled, Ljubljana); u opisu tog puta spominje „kolodvor“ na Zidanom Mostu dodajući ipak nemački „Bahnhof“. Dalje imaju „kolodvor“ „Narodne novine“ 1859, br. 28, 5. II u dopisu iz Trsta. Vrazove Poljčane, putopišćev Zidani Most, Trst, to su mesta s kojima se u hrvatskim tekstovima vezuje „kolodvor“, dakle sve sama slovenačka mesta. U tome vidim novu potvrdu tvrđenju da je „kolodvor“ od Slovenaca došao u Hrvatsku¹⁾.

Za „Dampfmaschine“ ima B. Š(ulek) u „Nevenu“ 1853, br. 3, 3. III: „parostroj“ i „parovoz“.²⁾

Za „Zug“ ima „Neven“ 1853, br. 11, 17. III, p. 176: „povoz“.

Leksikograf Šulek fiksirao je u svojem Deutsch-kroatischem Wörterbuch“ (Agram, 1860) stvari ovako:

Eisenbahn: željeznica, gvozdeni put; — *Eiseubahnzug*: povoz željeznički — a *Bahnhof*: pristan, pristanište (željeznično), kobnica (željeznice).³⁾ Primio je dakle samo „željeznicu“ (ali ne apsolutno), a nije primio ni „vlaka“ ni „kolodvora“.

Međutim život je odlučio protiv leksikografa. Željezničke su debate, koje su u ugarsko-hrvatskoj polovini habzburške monarhije počele u četrdesetim godinama prošloga stoleća, postale posle 1860 i u Hrvatskoj sve to živahnije, jer je, s jedne strane, već u Hrvatsku dolazila željeznica (ogranak Južne željeznice: Zidani Most — Zagreb — Sisak)⁴⁾, a, s druge strane, Hrvatska i Slavonija su želele

¹⁾ U „Nar. nov.“ 1851, br. 153, 5. VII upotrebljava se za „kolodvor“: „kolnica“, i to, čini se, u jednom službenom tekstu („... shodno miesto za gradjenje kolnice, u kojoj bi se željeznica od Zidanog Mosta do Zagreba, i pobočne željeznice od Zagreba do Karlovca i Siska sjedinile...“; „...graditi će se kolnica (Bahnhof) na tako zvanoj Ciglenici...“).

²⁾ Čini se da je „parovoz“ katkada značio i „Dampfschiff“ („Nar. nov.“ 1849, 12. IX, p. 480). Šta je na tom mestu „povoz“?

³⁾ Cfr. istodobnog slovenačkog Cigaleta-Wolfa sa „kolnicom železne ceste“ (gl. gore I).

⁴⁾ „Po naredbi državnog ministarstva u Beču počelo se već godine 1851 na terenskim studijama i trasiranjem pruge Zidani Most—Zagreb—Sisak“ (Sza-vits-Nossan, op. cit., 30 sept. 1932). Stečaj za gradjenje te železnice bio je u Beču (valjda u „Wiener Zeitung“ raspisan 1852, nekako u novembru (Novice“ 1 XII, br. 96). God. 1855 počelo se sa radovima od Zidanog Mosta prema Zagrebu, od Rajhenburga dalje nastavilo se 1860 (Szavits-Nossan, op. cit). Ljubljanske „Novice“ pisale su 9 okt. 1861, br. 41, da je u Krškome skupoća velika zato što ima u Štajerskoj vrlo mnogo radnika; prema tome se u okt. 1861 kod Vidma pruga još izgrađivala.

da imaju železničku vezu Zemuna i Osijeka preko Siska (ili Zagreba) i Karlovca sa morom. Sisak i Zagreb bili su u potpunom pitanju konkurenti; „Društvo južne železnice“ bilo se obavezalo da do god. 1863¹⁾ sagradi železnički osek Zagreb — Karlovac.

Pruga Zidani Most — Sisak otvorila se za „javnu porabu“ u sredu 1 oktobra 1862.²⁾ „Družba južnih železnica“ bila je to otvaranje objavila u „Wiener Zeitung“, a ne i u zagrebačkim novinama.³⁾ Vlak koji je značio otvaranje nove pruge došao je u Zagreb uveče tog dana⁴⁾, u tami i taman⁵⁾. Svečanosti nikakvih nije bilo,

¹⁾ Szavits-Nossan, op. cit., navodi 1862. — U saobraćaj je puštena pruga Zagreb-Karlovac 1 juna 1865 (ib.).

²⁾ Očekivalo se otvaranje te železnice već za jul ili avgust 1862 (zagrebačke „Nar. novine“ 10. VII, br. 9 i ljubljanske „Novice“ 1863, 15. I, br. 3 i 12. III, br. 11). Policijsko-tehnički se pruga pregledala 15 i 16 sept. 1862 („Agramer Zeitung“ 23. IX, br. 218). — U „Hrv. geografskom glasniku“ 1880, br. 2, kaže g. prof. M. Šenoa u članku „Naše željeznice“ da je prva lokomotiva u Zagreb stigla god. 1861, a Szavits-Nossan (op. cit.) piše da je prva lokomotiva iz Zidanog Mosta u Zagreb stigla 3 avgusta 1862, a 3 septembra da je stigao prvi probni vlak. Što se lokomotive tiče verovatnija mi se čini godina 1861.

³⁾ Zagrebačke novine od „Družbe“ neposredno iz Beča o otvaranju pruge nisu bile obavestene; taj prezir vredao je čak i „Agramer Zeitung“, te je ona žalila „daß eine solche unser Vaterland so nahe berührende Angelegenheit nicht zu gleicher Zeit auch den vaterländischen Journalen zur Veröffentlichung mitgeteilt wurde“ (Agr. Ztg., br. 222, 27. IX).

⁴⁾ Prema Szavitsu-Nossanu (op. cit.) krenuo je prvi vlak već ujutru 1 okt. oko 6 h 30' iz Siska, stigao u Zagreb u 8 h 30' i onda produžio prema Zidanom Mostu. Ali službena gospoda iz Beča, da otvore železnicu, očekivala su se kod vlaka iz Zidanog Mosta uveče.

⁵⁾ Uveče, u 7^{1/2} h stigao je „pèrvi put parovoz“ iz Zidanog Mosta u Zagreb, a odmah krenuo dalje za Sisak. U Zagrebu se „sila svieta sgèrnula na kolodvoru, a još više na južnom šetalištu, odakle je onamo toli krasan vidik, i ti svi rijekom napetosti očekuju pèrvi željeznički vlak (train), kojim se otvara naša željno izgledana željeznica...“ (Nar. nov. 1862, 1. X., br. 77)... „Al kad tamo, nemalo se začudismo, jer sve to vèrvi i tèrči u krasnoj jesenskoj tmići, koju je bled mjesec kadkada iznad raztèrganih oblakah reko bi niekako turobno osvijetljavao... Parovoz se približi: ognjenim svojim očima gleda ponosito nestèrpiljva poniešto i nezadovoljna lica...“ Sve je očekivalo da će iz vagona izaći po koji znanac iz Beča ili Trsta, „nu tu opet nezgode! u vagonima vlada *duboka tmica* — divno to znamenje prosviète, što nam je od zapada dònese pèrvi parovoz — samo u vagonu pèrvog reda gorlela je melankoličkim svjetlom čedna lampica. Razidjismo se a parovoz odleti želeći nam lakoničkim glasom > lahku noć <.“ („Nar. nov.“, br. 78, 2. X. Čudnovato da imaju „Nar. nov.“ već u svoji broju od 1. X jedan izveštaj o tome!). O tome je pisao neko iz Zagreba i karlovačkom „Glasonoši“ (1862, br. 81, 8. X): „Kad tko danas govori o tmini, druga se i ne razumije nego ona na kolodvoru, kojom je društvo južnih željeznica“

ni službenih ni pučkih ni crkvenih ceremonija, ni u Zagrebu ni u Sisku. Ni predstavništvo grada Zagreba se nije maknulo. Zagrepčani su u svojim nadama bili prevareni.¹⁾ Mesto troškova za svečanost Željezničko društvo je dalo 500 fr. gradu Zagrebu za sirotinju, a Sisku za istu svrhu 200 fr. („Glasonoša“ 1862, br. 82, 11. X),²⁾ ali taj dar nije

dočekalo silni zagrebski(!) svijet, sgrnuvši se 1. o. mj. onamo, da pozdravi velika, dolazećeg prvi put k nam od — tobože — prosvećenih stranah. Znade, kakovim je licem došao? Namrgodjenim, crnomanjastim, mračnim *tmičnim*... — Ni u Sisku nije bilo ni na kolodvoru ni u gradu nikakve „izvanrednosti.“ „Sva izvanrednost sastojala se u tom, što su neki rodoljubi, došavši u Sisak, sastali se u kaptoljskoj gostioni, i tu se međusobni pozdravljali i liepe govore držali poimence p. n. gg. Josip Martinić, Frane Kurelac, Abel Lukšić i Josip Švec, mladji nadarbenik pèrvostolne naše cèrkve...“ (Nar. nov. 1862, br. 79, 3. X).

1) U početku septembra 1862 „Nar. nov.“ su pisale da „nekoj gospodi mnogo brige zada je svečanost“, kojom bi se imalo proslaviti otvaranje željezničke pruge i da je jedan gradski odbor preuzeo zadaću da se priredi za tu svetkovinu — pisale su tako, čini se, sa ironijom; onaj odbor je valjda mislio samo na „veselicu“, a „Nar. novine“ bi želele političku svečanost. A „Pozor“ je u br. 226 (2. X) pisao. „... Zagrebčani, ljudi dobre čudi, nadali su se za ovaj dan kojekakvu veselju, dapače i balu u sjajno razsvjetljenoj streljani, ali kad tamo nije ni kolodvor razsvjetljen bio; dapače ni željeznička kola...“ — Karlovački „Glasonoša“ (27. IX) je o toj stvari već u jednom dopisu „iz Zagreba 26. rujna“ (septembra) ovako pisao: „Evo Vam šaljem na brzu ruku viest, koja mora svakoga Hrvata neugodno dirnut. Već se izvjestno znade, *da će nam se željeznica bez svake svečanosti otvoriti*, budući da društvo nije voljno u tu svrhu ništa žrtvovati. Ovaj postupak željezničkog društva mora nas raztužiti, tim više, što bi i grad Zagreb bio u tu svrhu poniešto doprinio... To je sasvim proti običaju Hrvata, koji niti kolibicu nesagradi, da nebi učinio gostbè i pozvao prijatelje...“ — Da se željeznica otvorila „bez svake crkvene posvete, bez molitve i blagoslova“, to je žalio „Kat. list“, njegov je članak o tome preštampano „Glasonoša“ u br. 85 i 86 (22. i 25. X).

2) Sva je stvar imala i svoju političku stranu. Čitav postupak Južnoželezničkog društva pri otvaranju pruge činio se kao nova uvreda koju je oholi Beč nanosio Hrvatskoj. S obzirom na to što je društvo otvaranje „svoje“ željeznice oglasilo samo u „Wiener Zeitung“ pisao je „Pozor“ (br. 222, 27. IX): „... ravnateljstvo južnog društva nezna za Hrvatsku, već samo za Austriju; željeznica iz Zidanoga-mosta u Sisak neide po zemljištu hrvatskom, već po zemljištu južnoga željezničkoga društva“. A u „Glasonoši“ (br. 81, 8. X) je dopisnik „T.“ iz Zagreba pisao, da Društvo nije htelo da priredi ma kakve svečanosti, „jer nije Zagreb toga zaslužio“; naši neprijatelji pokazuju svakom zgodom „koliko nas mrze. Nu... će i pred našim pragom sunce sinuti“. Prema vestima koje su donele „Nar. nov.“ (br. 79, 3. X) čulo je Društvo „da se je i u Zagrebu i u Sisku pripravljala njeka demonstracija proti pèrkosu i neuljudnosti, kojem se društvo ponaša pram Hèrvatima“ i da je zato prvi vlak u Sisak za jedan sat kasnije došao u Sisak. — God. 1862 bio je grof Antun Zichy pretsednik upravnog saveta Južnoželezničkog društva, glavni ravnatelj Michél, a trgovački Bontoux.

mogao da nadoknadi svečanosti¹⁾ niti da prikrije fakat da je ravnateljstvo južne železnice mrcvarilo narodni jezik („... pravo je ruglo, kakvim je jezikom pisan prvi ovdašnji oglas željezničkoga ravnateljstva“, „Pozor“, br. 226, 2. X) i da je šef zagrebačke stanice izjavio da će i službene dopise, pisane hrvatskim jezikom, bez odgovora vraćati („Glasonoša“, br. 86, 25.-X., u dopisu iz Zagreba).

S tim se vraćam k jezičkom pitanju, k pitanju terminologije. Kakvu željezničku terminologiju imaju članci i rasprave koje su se u hrvatskim novinama napisale u vreme kad je Hrvatska dobila prvu železnicu?

Za čitavo to novo saobraćajno sredstvo vredi kao gotovo jedini termin: *železnica*²⁾. A nalazim jedino i *kolodvor*. Neke su neprilike bile još sa „(Eisenbahn) *zugom*“ i sa mašinom, ali pobeđuje *vlak*, protiv „parovoza“ i „podvoza“³⁾, ali mu se katkada dodaje kakvo razjašnjenje⁴⁾.

¹⁾ Na pola satirično su „Nar. nov.“ u br. 58 (9. IX) u vezi sa tobožnjim gradskim odborom za priređivanje svečanosti predlagale da se prilikom otvaranja železnice „nješto našeg, ako ne posve oficiosnog, svieta sakupi“ te da se ide u posetu u Ljubljani, Slovenci da će nas onda vrlo rado otpratiti natrag u Zagreb. S obzirom na vest koju je doneo „Pozor“, da će Slovenci u većem broju tom zgodom u Zagreb doći, „Nar. nov.“ u br. 59 (10. IX) ozbiljno ponavljaju taj predlog. Do svega toga nije došlo, ali se zato slovenačka Posavina počela da vezuje sa Zagrebom. Već prvu nedelju posle otvaranja železnice, dakle 5 okt. 1862, veći je broj Zagrepčana železnicom odvezao u Krško, te „učiniše nenadanu svetčanost s veselja, što je Hèrvatska željeznicom spojena sa svojim slavenskim posestrama Štajerskom i Kranjskom“. Bili su tamo pozvali i slovenačkog rodoljuba advokata dr. Jakoba Razlaga iz Brežica i on je došao „te tuj bilo kod stola sveslavenskog veselja i napitnicah“; za jedno 14 dana mogao bi Razlag u Zagreb doći. „I tim bi se barem po nješto izpunile u ovim novinama izražene želje, kojima smo smierali na uzajamnost slavensku“.

²⁾ U „Nar. nov.“ i u „Pozoru“ našao sam svuda samo „železnicu“; samo u karlovačkom „Glasonoši“ se još vraća „kolomija“, i to u prilogu „Posao i Promet“ ka br. 79, 1. X. 1862, gdje se objavljuje novi vozni red pod naslovom: „Otvorenje kolomije od Zidanoga mosta do Siska“ (u tekstu samome imamo „gvozdenu prugu“ i „željezničku prugu“), a o „kolomii na Rieku“ se govori u „Glasonoši“ br. 86, 25. X. U prilogu „Posao i Promet“ ka br. 77, 24. IX. 1862 nalazi se „željeznača“, a god. 1863 vraća se u „Glasonoši“ (br. 42, 18, X) još jedanput „željezna cesta“.

³⁾ Isp. niže u „Pozoru“!

⁴⁾ „Željeznički vlak (train)“ u „Nar. nov.“ 1862, 1. X, „željeznički vlak“ ib. 4. X; „vlak s osobama“ je Personenzug, a u „Glasonoši“ imam i „putnički vlak“, — „parovoz“ u istom značenju imam u „Nar. nov.“ 2. X 1862 i 6. X (ovde u pesmi Velimira Gaja „Naš seljak i prvi mu parovoz“, spevanoj u Mirogoju 1 Listopada 1862); i u „Glasonoši“ je jedan „parovoz“ za Zidani Most „otputovao“. U „Pozoru“ dolaze jedan put „željeznička kola“ iz Zidanog Mosta.

Zanimljivo je gledati kako su „Pozor“ i „Glasonoša“ preveli vozni red („Pozor“ u br. 224, 30. IX, a „Glasonoša“ u „Poslu i Prometu“, prilogu ka br. 79 (1. X):

„Agramer Zeitung“ 1862, br. 223 (29. IX)	„Pozor“. 1862, br. 224 (30. IX)	„Glasonoša“ (Posao i promet, 1862, 1. X)
„Nach dem uns vorliegenden <i>Fahrplane</i> für die gemischten <i>Eisenbahn-Personenzüge</i> wird der Train— im Anschluß mit dem von Wien abgehenden Eilzug № 2 und dem.... abgehenden Postzuge № 6 .... In Agram um 6 Uhr 59 M. eintreffen.	„Kao što nam dokazuje vozna osnova za mješovite podvoze osobah... dolaziti će vlak (train) skupa sa brzovozom br. 2... i s.... poštarskim podvozom....	„Polag vozne osnove za pomiešane putničke vlake... odlaziti će vlak s brzovlakom br. 2... a onda sa poštanskim vlakom...
Dakle u pregledu:		
Gemischter Eisenbahn-Personenzug	„mješoviti podvoz osoba“	„pomiešani putnički vlak“
Train	„vlak (train)“	„vlak“
Eilzug	„brzovoz“	„brzovlak“
Postzug.	„poštanski podvoz“	„poštanski vlak“

Taj pregled pokazuje da je u „Glasonoši“ isključivo „vlak“; u „Pozoru“ se nalazi na jednom mestu.

Terminološku praksu koja se razvila oko 1862 uvažio je Ivan Filipović, te je u svoj „Neues Wörterbuch der kroatischen und deutschen Sprache“ (Agram, 1869 i 1870) primio: *Eisenbahn*, železnica; — *Bahnhof* kolodvor, kolostaj, kolnica (isp. gore Wolfa-Cigaleta!); — *Eisenbahnzug*: vlak željeznički (u II delu: *Zug* (*Train*) vlak, povorka).

Sad nije mogao ni Šulek da u svoj „Hrvatsko-njemačko-talijanski Rječnik znanstvenog nazivlja“ (1874, 1875) ne primi „kolodvora“, a i „vlaka“.

Zagreb

Fr. Ilesić